

JORDI CERDÀ SUBIRACHS

Universitat Autònoma de Barcelona

«DEL CONTACTE DE L'ÀNIMA CATALANA AB LA PORTUGUESA». MARAGALL I PORTUGAL

Resum:

Aquest treball pretén mostrar el coneixement i la propensió simpàtica de Maragall envers la literatura portuguesa. El marc ibèric, inspirat pel mateix autor, però sobretot impulsat pel catalanisme en la seva diversitat de tradicions, amplia a tota la Península la recepció de Maragall i, de manera singular, a Portugal. El *saudosismo* de Pascoaes troba en la figura pública i, sobretot, en el lirisme més íntim maragallians, uns referents per a la seva concreció teòrica. L'espiritualisme serà reivindicat tothora i de manera orgànica per aquells lusòfils catalans o intel·lectuals portuguesos que es van reclamar hereus de Maragall; tant pel que fa a la idealitat ibèrica o el lirisme més pur i sincer, com en el seu concepte d'imperialisme.

Paraules clau: Joan Maragall — *saudosismo* — Teixeira de Pascoaes — Ignasi Ribera Rovira — Fernando Maristany — ibèrisme — imperialisme

Abstract:

The first aim of this paper is to show Maragall's knowledge and sympathy towards Portuguese literature. The Iberian framework, inspired by the author himself, but especially driven by Catalan nationalism in its variety of traditions, extends Maragall's reception throughout the whole peninsula and in a unique way in Portugal. Pascoaes' *saudosismo* finds in Maragall's public figure and particularly in his most intimate lyricism, a reference to his theoretical background. Spiritualism will be claimed at all times and in an organic way by those Catalan lusophiles or Portuguese intellectuals who declared themselves Maragall's heirs, both concerning the Iberian ideality or the most sincere and purest lyricism and their idea of imperialism.

Key words: Joan Maragall — *saudosismo* — Teixeira de Pascoaes — Ignasi Ribera Rovira — Fernando Maristany — Iberism — Imperialism

0. Introducció

Si féssim ús dels instruments de cerca comprovaríem que Joan Maragall no disposa de cap entrada en llengua portuguesa. Tanmateix, en les diverses antologies de literatura catalana que s'han anat fent en portuguès, alguna composició seva o el seu obligat esment es troba dispers dins un conjunt normalment molt panoràmic de la literatura catalana contemporània.¹ Aquestes antologies (tant de versos com de narrativa) han anat acompanyades de discursos on, de manera tal vegada adotzenada, s'ha anat repetint que Maragall configura el relat de la nostra modernitat literària. Voldria d'entrada distingir la recepció i traducció de Maragall a Portugal i a Brasil. Són diversos els motius que justificarien aquesta distinció. Breument i abans d'entrar en el desenvolupament més detallat, n'enumeraria els més destacats. Maragall va tenir un coneixement i interès per la literatura de Portugal del seu moment. El seu nom, doncs, s'insereix en unes tendències estètiques que mediatitzaran la seva recepció en vida

¹ Pel que fa a una anàlisi i caracterització dels paratextos que acompanyen traduccions o antologies de la literatura catalana (en aquest cas a l'italià), cf. Gabriella GAVAGNIN, «Text, context i tradició: a propòsit dels paratextos de les traduccions italianes de literatura catalana» dins *Entre literatures. Hegemonies i perifèries en els processos de mediació literària*, Lleida, Punctum, 2011, p. 83-99. La literatura catalana respon a una tipologia a l'hora de presentar-se a la resta de cultures (grans o hegemòniques) que hem de considerar.

i immediatament després de la seva mort. L'ideal ibèric és un corrent ideològic que al llarg del segle xx ha acostat les cultures portuguesa i catalana. Parlo d'ideal ibèric –i no pas d'iberisme–, com ho va fer amb més assiduitat el mateix Maragall o, des de Portugal, Pascoaes. En un altre indret ja he intentat fonamentar aquesta distinció que em sembla important per entendre el poeta català.² L'ideal ibèric permet no haver d'establir gradacions i tampoc contradiccions respecte a d'altres ideals que Maragall va defensar en el seu moment, sense que en cap cas puguem dubtar, no només de la seva sinceritat, sinó de la seva eficàcia; un fet que, com també he intentat mostrar, no va ser gaire entès pels seus coetanis ni per aquells qui es van erigir en successors del seu pensament. És aquest ideal ibèric, més que no pas l'iberisme catalanista o espanyolista, el que ha pervingut al llarg del segle xx i fins a dia d'avui. Tal vegada pot semblar frustrant per aquells qui han perseverat en una aproximació assentada sobre unes bases, en una praxi política conseqüent, la qual hauria de maldar per un constructe identitari fix a partir d'una *raíz común*. Tanmateix, allò que ens pot semblar més modern de Maragall és precisament la mobilitat, la verbalitat, dels processos d'identificació als quals es va sentir atret. Portugal va ser un (altre) «sol que nos caliente el alma».

No tractaré el cas de Brasil. La seva distància –també podríem parlar d'exotisme recíproc– altera la recepció de la cultura catalana i, en concret, de Maragall. Hem de considerar la presència d'una colònia catalana molt activa culturalment al gran país sud-americà configurada, en part, per l'exili de la Guerra Civil i renovada per fluxos migratoris alguns dels quals tindran un pes considerable en la cultura d'aquell país. A diferència de Portugal, grans noms de la literatura brasilera (Jõao Cabral de Melo o Augusto de Campos) han mostrat una simpatia més espontània per la literatura catalana i no tan acuitada per discursos ideològics o nacionals. L'avantguarda brasilera, com també un tret característic de diversos registres cultures d'aquell país, ha valorat i molt l'imaginari medieval europeu. L'assimilació, un tant simplista, però efectiva al capdavant, del català com el vestigi de l'antiga llengua dels trobadors ha tingut la seva eficiència en la recepció de la nostra cultura a Brasil.

És evident que totes aquestes consideracions no tenen cap mena de sentit si no s'articulen a través de noms propis, els quals centraran aquest treball; mitjancers com Ribera (pare i fill), Pascoaes, Maristany, Cucurull, Seabra o António de Macedo tindran tot el pes en les pàgines que vénen a continuació.

1. Maragall i Portugal

Joan Maragall va tenir al llarg de la seva vida contactes, algun d'espòradic, altres de més consistents, amb la cultura portuguesa. Coneixia i valorava escriptors portuguesos que, per diverses vies, va poder tenir a l'abast; per això, entre d'altres raons, el seu discurs en un marc peninsular guanya consistència i pren una volada única. Cal situar l'obra maragalliana en una etapa clau de la nostra cultura: la internacionalització del nacionalisme català de començament de segle xx, l'ona expansiva del qual va arribar de manera sensible a Portugal.

Des del balneari de Cauterets, l'estiu de 1905, Maragall escriu al seu amic Enric de Fuentes que s'ha endut, entre d'altres llibres, *Os Lusíadas* de Camões «per a conèixer-los»; una dada sabuda i que les biografies del poeta no deixen mai d'esmentar.³ Tanmateix potser no és tan recordada una referència,

2 Jordi CERDÀ SUBIRACHS, «Ibèria!, Ibèria!... al voltant d'un ideal maragallià», *Catalònia*, núm. 10, 2012: http://www.crimic.paris-sorbonne.fr/IMG/pdf/Catalonia_10_Cerda.pdf.

3 Joan MARAGALL, *Obres Completes*, Barcelona, Selecta, 1960, vol. I, p. 984. (D'ara endavant se citarà amb l'acrònim

més imprecisa, però que en certa mesura desdiu l'anterior. En una carta a Antoni Roura, el març de 1894, en un to jocós el recorda de jove com aquell qui, entre d'altres genialitats, destacava per «la teva passió per Camoens, que anaves recitant de memòria pels cafès». ⁴ Curiosa o no tan curiosa passió la d'aquell company d'estudis? És evident que el nom del poeta nacional portuguès l'ha de tenir present qualsevol humanista o lletraferit, però altra cosa és que la seva recitació (en portuguès?) sovintegi en cafès barcelonins de final de segle XIX. La seva voga ha de tenir una explicació més convincent. Recentment, Víctor Martínez-Gil ha fet una aportació important per situar l'obra del poeta portuguès en el darrer terç del segle XIX a Catalunya. L'obra i la figura de Camões són presents en l'incipient catalanisme polític i cultural, i Martínez-Gil estableix un lligam i una simpatia de l'ús deliberadament polític que en farà el republicanisme portuguès com un heroi cívic, plebeu i secular, i que va atorgar una epopeia al període dels descobriments, amb el catalanisme. També mereix una valoració a part Camões com un autor de referència en la redacció de l'*Atlàntida* verdagueriana amb unes concomitàncies segurament més pregones de les que tradicionalment s'havien considerat. ⁵ A tota epopeia li correspon una fase de territorialització, és a dir, que una comunitat (poble, nació) ocupi, delimiti i defensi un territori. El text èpic, doncs, es posaria el servei d'aquest propòsit que custodiaria, en un ordre imaginari, tot aquest procés inicial. El territori d'*Os Lusíadas*, com el de l'*Atlàntida*, parteix del peninsular ibèric i amb una projecció universal. Maragall viu i conforma el seu pensament polític i estètic en aquesta etapa històrica on un imaginari culturalista pretenia compensar la desfeta imperial. (També el del seu amic Roure, qui va fer carrera durant sis anys precisament a Filipines). Cal fer lectures en contrapunt com proposava Edward Said, també sobre l'obra maragalliana, la qual és indestruïble de l'era imperial.

Maragall va mostrar disposar d'un criteri propi, configurat per lectures atentes i, sembla, en la llengua original, de la literatura finisecular portuguesa. Entre els autors portuguesos més recurrents en el panorama crític espanyol i català de tombant de segle es troba, de manera destacada, Guerra Junqueiro. El seu to abrandat, si no pamfletari, va enlluernar un públic hispànic que s'havia sabut guanyar. ⁶ El seu repertori de temes (el donjoanisme com a perversió social o la denúncia d'una religiositat farisaica) el situen en l'actualitat literària tot i les constants batzegades ideològiques o religioses del poeta. És un fet que potser des de la distància a l'altra banda de la frontera no s'advertia tant, però que a Portugal, a començament de segle, li havia fet perdre el crèdit entre el *milieu* literari. Guerra Junqueiro, aquest *coleccionador de bricabraque* és, doncs, una estimable pedra de toc per valorar la lusofília en el medi català i espanyol, i, en concret, de Maragall. Unamuno sempre el va tenir com el gran poeta portuguès del seu temps i es va preocupar perquè Maragall sabés del portuguès i a l'inrevés; prou l'advertien altres escriptors portuguesos de la incomoditat o de l'apegalositat ideològica i formal de Guerra Junqueiro. El bilbaí, ferm, va defensar a peu i a cavall el valor literari i la seva amistat personal. ⁷

OC seguit del número del volum i de la pàgina).

4 OC I, p. 11.

5 Víctor MARTÍNEZ-GIL, «De l'homenatge a Camões al primer congrés catalanista» dins «*Uns apartats germans*»: *Portugal i Catalunya*, Palma de Mallorca, Leonard Muntaner, 2010, p. 111-133.

6 Sobretot tinc present, pel to grandiloqüent i visionari sobre la Primera República espanyola, *A Hespanha livre* (1873). No cal dir, doncs, que la seva recepció estava molt mediatitzada pel republicanisme.

7 En una carta des de Salamanca (6 de juny de 1900), Unamuno escriu a Maragall: «No sabe usted bien cuánto me regocija el haber entablado relación con usted, el poeta español de mi generación que más me satisface (los del pasado me gustan poco). Verdguer, Guerra Junqueiro el portugués (en *Os Simples*) y usted son los únicos que releo. A Junqueiro le he hablado mucho de sus *Poesies* y se las he dado a conocer, así como a otros varios»; cf. Miguel de UNAMUNO, J. MARAGALL, *Epistolario y escritos complementarios*, Madrid, Seminarios y Ediciones, 1971, p. 23. De poc va servir que un dels amics portuguesos de Unamuno, Manuel Laranjeira, criticqués obertament la impostura estètica i ètica de Junqueiro. Sens dubte, un dels grans defensors i divulgadors de l'obra de Junqueiro a Catalunya va ser Carles Rahola. En la correspondència entre l'intel·lectual gironí i Unamuno apareix diverses vegades Junqueiro i, és clar, Maragall; cf. Josep CLARÀ, «Rahola-Unamuno: un diàleg truncat», *Revista de Girona*, núm. 190, setembre-octubre 1998, p. 74-77. Més endavant, Rahola persistirà en la seva dedicació lusitanista.

Des de Catalunya, Carles Rahola va dedicar un article a Guerra Junqueiro i podem resseguir en les dues primeres dècades del segle xx la presència del poeta portuguès en diverses revistes catalanes. De tot plegat, ens sembla interessant posar de relleu que Maragall, tot i aquest entorn tan propici a la glorificació de Guerra Junqueiro, va mantenir-hi una sàvia distància.⁸

D'entre els més nous escriptors portuguesos, mereixeria un recordatori el poeta simbolista Eugénio de Castro. A través de l'epistolari entre aquest poeta portuguès i Miguel d'Unamuno, veiem altre cop els esforços per consolidar la relació de banda a banda de la península.⁹ Ens sembla significatiu l'excel·lent ull de Maragall pel geni narratiu d'Eça de Queirós. Quan se sincera a Víctor Català sobre els seus gustos narratius parla de russos (sense concretar cap nom) i situa Dickens entre els seus novel·listes favorits. I, tot seguit, esmenta Eça, sobre qui diu que l'ha llegit fa molt de temps (som a l'any 1904), «afiliat certament al naturalisme francès, però, al meu entendre, de força i espontaneïtat superior a la dels seus mestres».¹⁰ No sabem si Maragall li va acabar fent cas a Rahola quan li recomanava el setembre de 1911 la *Correspondência de Fradique Mendes* i li assegurava: «ho cercaré, em plau tant retrobar-me en grans esperits».¹¹

El pròleg que fa al recull *Poesia & Prosa* (1905) d'Ignasi Ribera Rovira és també un repàs i valoració crítica de la literatura portuguesa de tombant de segle. Es podria interpretar com si Maragall faci un acusament de recepció de la campanya lusòfila emesa per Ribera. Però no em sembla, pel que acaba de comentar, que Maragall descobreixi Portugal a través del seu apòstol català. L'autor de l'*Himne Ibèric* disposava de lectures i una propensió simpàtica per la cultura lusitana que havia de venir de més lluny i d'una solidesa òbvia.

2. *Assim nossa deusa, a Saudade, / L'Anyorança, —ó irmã*

Ha estat sovint recordat que a *Poesia & Prosa* (1905) d'Ignasi Ribera Rovira, prologat amb una carta de salutació de Joan Maragall, no s'hi esmenta Teixeira de Pascoaes, el poeta del *saudosismo*. Aquell mateix any ja havia aparegut *Portugal Artístic* (1905) a la col·lecció de «L'Avenç», un resum de conferències dictades a l'Ateneu Barcelonès pel mateix Ribera Rovira sobre cultura portuguesa.¹² Un altre

Per una carta a Pascoaes, sabem que es va ocupar de l'entrada del poeta portuguès per a l'enciclopèdia *Espasa*; cf. Lurdes CAMEIRÃO, *Epistolário espanhol de Teixeira de Pascoaes (Cartas de intelectuais espanhóis a Teixeira de Pascoaes)*, prefácio de Ángel Marcos de Dios, Lisboa, Assírio & Alvim, 2010, p. 432-433.

8 En els diversos esments al poeta portuguès, Maragall rebaixa les expectatives: és millor el «Poemet del pa» de Josep Pijoan que la celebradíssima *Oração do pão* del portuguès (OC II, p. 228), malgrat que, a l'any següent, en una carta al mateix Pijoan reconeix que *Os simples*, llibre de què disposava en la seva biblioteca personal i en portuguès, «és de lo millor que he vist de tot lo contemporani» (OC I, p. 1047); una obra on Junqueiro incorpora la sempre evanescent imatgeria simbolista, mantenint la compassiva (i passiva) mirada envers als *pobrezinhos*. Rahola, intuïm per la carta, era entusiasta de la *Morte de D. João*; tanmateix, Maragall li confessa que no li ha agradat gaire: «potser perquè és una cosa molt diferent de lo que jo m'havia figurat» (OC I, p. 1074). I, en el pròleg de *Poesia & Prosa* de Ribera Rovira, de l'any 1905, per bé que mantindrà un especial protagonisme Guerra Junqueiro, Maragall torna a matisar-ne l'elogi concretament a l'«Oração do pão»: «una de las grans inspiracions del nostre temps, plena d'unció vital, d'expressió ferma, un xich aixuta, que, ab lo viva que es, resulta ben solemne»; cf. J. MARAGALL, «Prólech», dins Ignasi RIBERA ROVIRA, *Poesia & Prosa*, Vilanova i la Geltrú, Oliva Impressor, 1905, p. 18.

9 Llegim d'Unamuno, per exemple, en una carta del 30 de novembre de 1906: «En Barcelona, donde estuve hace dos meses, hablé bastante de la literatura portuguesa de hoy, y de usted. Hay ahí un hombre nobilísimo y sereno, el más grande poeta que hay hoy en España (escribe en catalán): Juan Maragall, que gusta mucho de lo portugués. Le hablé de usted»; cf. Eugénio de Castro y la cultura hispánica. *Epistolario 1877-1947*, ed. d'Eloísa Álvarez i Antonio Sáez Delgado, Mérida, Junta de Extremadura, 2008, p. 200.

10 OC I, p. 949.

11 OC I, p. 1087.

12 I. RIBERA ROVIRA, *Portugal Artístic*, Barcelona L'Avenç, 1905. El volum va encapçalat per dues presentacions. La primera és en portuguès, a càrrec del periodista Alberto Bessa (Porto, 1861-Lisboa, 1938), datada a Lisboa, agost de 1905 (p.

volum complementari a aquest serà *Portugal Literari* que apareixerà el 1912, publicat a la mateixa col·lecció i, aquest sí, pretenia ser un repàs per la literatura del passat i del present portuguès. Guerra Junqueiro acapara els majors elogis en el panorama de l'actualitat lírica portuguesa, per damunt d'Antero de Quental. I també, molt de passada, hi ha un esment apressat de dos dels joves components de la *Renascença Portuguesa*: Jaime Cortesão i Teixeira de Pascoaes.¹³

Tampoc hi ha cap esment concret a Pascoaes en el discurs-concert que va fer Ribera a la població d'Abranches el 1907: *O génio peninsular*. De fet no és fins a l'antologia *Atlantiques* per a la Biblioteca Popular l'Avenç, l'any 1913, que Pascoaes hi té, no només un espai, sinó que la seva poètica i pensament capitalitza en bona mesura l'itinerari per la literatura portuguesa que l'antòleg vol presentar. Ribera Rovira reitera el seu lusitanisme i s'autoadjudica una missió: estendre la bona nova del *saudosismo* en la seva versió catalana, l'enyorantisme. És en aquest moment on la recurrència a Maragall té un paper cabdal, diferent a la que havia tingut fins al moment.

Maragall no va conèixer, suposem, Pascoaes.¹⁴ En el pròleg a *Poesia & Prosa* esmenta el «contacte de l'ànima catalana ab la portuguesa» arran de sentir interpretar a Ribera Rovira un fado.¹⁵ De fet, d'aques-

7-13). No es parla en concret d'iberisme, però sí de l'*apostolado* lusitanista de Ribera per Espanya i especialment Catalunya. Besa havia estat fundador de la *Revista Luso-Espanhola*, va arribar a ser corresponent de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona i va mantenir un paper important en l'*Associação da Imprensa Portuguesa*; una responsabilitat, aquesta última, que l'aproxima a la trajectòria professional de Ribera. La segona presentació és a càrrec d'Albert Sadurní Vilardebó (Galadies) titulada «El lusitanisme a Catalunya» datat a Vic, agost de 1905 (p. 15-38). En aquesta presentació, Sadurní escriu: «El llibre *Poesia i Prosa*, que actualment té en premsa, serà mostra de l'altíssima volada que ha pres la poesia lusitana contemporània. L'acompanya un prolec entusiasta del poeta Maragall, conté originals en vers i en prosa, i més d'una trentena de traduccions de les mes inspirades poesies dels poetes lusitans. Es un llibre de futur; un gran llibre» (cit, p. 37).

13 I. RIBERA ROVIRA, *Portugal Literari*, Barcelona, L'Avenç, vol. I, 1912. Ribera afirma amb rotunditat: «el més gran dels poetes contemporanis, Guerra Junqueiro»; i també fa esment d'un poeta, conegut de Maragall, interlocutor en el balneari de Caunterets: «el comte de Monçaraz, de una distinció i d'una fantasia corprenedores» (p. 90). Potser és més significatiu un apunt a un amic de joventut del comte de Monçaraz, segurament el poeta més modern en l'escenari líric peninsular del seu temps: «Cesario Verde, qui durant sa curta existència trobà prou temps per pintar inoblidables paisatges, d'un impressionisme vibrant» (p. 89). Per últim, l'esment, entre els més joves poetes, de «Teixeira de Paschoaes i Jayme Cortezão, d'un meravellós sentit d'expressió lírica» (p. 96). Abans, Ribera ja havia divulgat autors portuguesos a les pàgines de *Catalunya Artística*. Com molt bé ha observat Martínez-Gil, la incorporació de Junqueiro o João de Deus en el panorama literari barceloní de tombant de segle ha de ser entès com una modernitat: «revistes com *Catalunya Artística* el que fan és modernitzar la cultura catalana vuitcentista, és a dir legitimar la cultura de la Renaixença, a partir de les noves formes gràfiques de l'*art nouveau* i dels nous tòpics que el vitalisme ha posat en circulació. És aquí mateix on cal situar el jove Ribera i Rovira: la potenciació de les velles fórmules gràcies als corrents vitalistes modernistes. Aquella actualització sense ruptures s'acabarà de plasmar poèticament en el cas de Ribera i Rovira en el llibre com *Poesia & Prosa* (1905), prologat per Maragall. Els poetes portuguesos que treien el cap a *Mos tres amors*, Junqueiro i João de Deus, marquen ja aquesta línia»; cf. V. MARTÍNEZ-GIL, *El naixement de l'iberisme catalanista*, Barcelona, Curial, 1997, p. 125.

14 Pascoaes entra en contacte personal amb el medi literari espanyol quan visita Unamuno a Salamanca el juny de 1905, juntament amb el poeta Eugénio de Castro. Tanmateix, la primera traducció de Pascoaes és al català, de la mà de Ribera Rovira, i el primer traductor al castellà és un altre català, Fernando Maristany. Aquell que serà un altre traductor de l'obra pascoana, Mario Verdaguer, en un recull memorialístic, explica com el 1910, a Arenys de Mar, va conèixer una parenta de Pascoaes «que entones començava a hacerse famoso»; Mario VERDAGUER, *Medio siglo de vida íntima barcelonesa*, Palma de Mallorca, Edicions UIB - Guillermo Canals editor, 2008, p. 192. Sobre Mario Verdaguer i el seu assaig de construir un espai literari ibèric, cf. Jordi GRACIA. «Un experimento prematuro: *Mundo Ibérico* (1927)», *Ínsula*, núm. 646, 2000, p. 24-25.

15 «Quan En Ribera se'm posà á cantar aquesta cançó, tot el meu cor se'm cobrí d'una esgarripança, el cor començá á batre desafortadament y, mentres durá el cant, vaig restar postrat en el dolor d'un encís massa delitós: sentia el vent de la bellesa eterna pasar damunt meu: era l'adveniment de l'ànima d'un poble escullit á la meva ànima pera sempre més»; cf. J. MARAGALL, «Pròlech» a I. RIBERA, *Poesia & Prosa*, op. cit. p. 19. «Composan l'ànima d'aquell poble ben distinta y determinada, fonament sentimental y plástica al meteix temps, melancólica y graciosa: tota la dolçor del misteri de la vida cantada entre el majestuós soroll de las onas del Atlántich!» (p. 18-19). A *O Génio Peninsular*, Ribera assenyala la poesia i el folklore com a màxima representació del poble; i en destaca de catalans i portuguesos respectivament, «a lenda do Conde l'Arnau, verdadeira sintese da raça» i «o Sebastianismo e a Saudade», sense que en cap dels casos s'associï a Joan Maragall o Pascoaes; cf. I. RIBERA ROVIRA, *O Génio Peninsular. Conferencia publica realizada na noite de 13 de abril de 1907 na «Sociedade João de Deus» de Abrantes*, Porto, Renascença Portuguesa, 1914, p. 32. És un fet que ens corrobora que en aquell moment encara Ribera no havia incorporat el *saudosismo* en el seu discurs. Són més aviat Camões i Verdaguer els autors que, coincidents en l'exaltació èpica d'Ibèria, aproximem tots dos pobles. Les dues escasses referències a Maragall denoten la inexistència encara d'un relat en què el

ta experiència, d'aquest flux i reflux d'ones de dolor i dolçor, trobem la caracterització de Portugal en l'*Himne Ibèric* o *Cant dels Hispans*. Tanmateix, no hi és esmentada la *saudade* ni en aquesta comunitat espiritual a partir d'un dels seus possibles equivalents catalans, l'enyor.

És a *Atlàntiques*, una nova antologia de poetes portuguesos en llengua catalana, on es troba aquesta assimilació entre *saudade* i enyor i que esdevindrà una veta recurrent en l'aproximació de tots dos pobles. Ribera Rovira manifesta la necessitat d'una altra antologia poètica «amb la reintegració de l'actual brillant novíssima generació poètica, que constitueix un cas d'excelsitut únic en l'història literària de Portugal». Aquesta generació no és altra que la que es basteix al voltant de Pascoaes i la *Renascença Portuguesa*.¹⁶ En l'abordatge d'aquesta comunitat hi tindrà un pes específic el poeta Joan Maragall. En aquest pròleg que és tot un programari estètic, polític i religiós només apareixen esmentades dues obres poètiques: la de Pascoaes i el seu *pendant* català: Joan Maragall «aquell genial vident i profeta, producte excels de la nostra raça». En efecte, a Maragall el feia sabedor d'una capacitat de veure *enllà*, o per dir-ho amb Rimbaud, de poeta *voyant*. Hi ha tothora una reivindicació romàntica dels conceptes que expressen estats d'ànims inefables. Cada tradició lingüística es va afanyar a identificar i ponderar aquells que, segons els semblava, es resistien a una equivalència exacta a una altra llengua i que permetien, doncs, caracteritzar un poble. El cas més paradigmàtic seria la paraula alemanya *Sehnsucht*. Els moviments artístics i de pensament de tombant de segle forçaran al màxim aquesta pulsio romàntica d'expansió de l'imaginari, més enllà dels límits del real. El simbolisme encaixaria en tot aquest procés, però insistiríem en la valoració del component ètnic, de l'*humus* (com va anomenar-ho el simbolista portuguès Camilo Pessanha) o de les *madres del alma* (com Maragall), on recau aquesta inefabilitat que alguns portuguesos projectaran amb la *saudade* i alguns catalans amb l'*enyor*. S'ha d'insistir en la consideració del poeta com a mestre de la paraula. El cercle literari esdevé, tant sí com no, una mena de cercle religiós on es valora la raresa, l'audàcia en la percaça de l'inefable del Poeta. Certament, no és cap novetat en l'escenari europeu i concretament en el corrents simbolistes com podien ser els francesos o els alemanys.¹⁷

A Portugal, el *saudosismo* en seria, apunto, un resultat d'aquestes tendències. Disposava d'un òrgan com la *Renascença Portuguesa* en què van concentrar bona part de les seves energies en quotidianitzar la seva obra culturitzadora i pedagògica. És en aquest sentit que podem desenvolupar certa analogia amb el nacionalisme català. També hi podríem detectar, en les seves extremitats, un moviment nacional, de renaixença, que es presenta com una alternativa a una religió.¹⁸ Maragall és per a Ribera,

poeta adquirirà el màxim protagonisme de l'ideal ibèric. «A nota característica do cancionero catalão, é a elegiaca, amorosa, feita de anorament, essa funda saudade de um povo que viu o ocaso da sua liberdade nacional e sentiu o seu espirito aferrolhado por uma tirania estrangeira» (cit., p.48).

16 I. RIBERA ROVIRA, *Atlàntiques. Antologia de Poetes portugueses*, Barcelona, L'Avenç, 1913, p. 10. És citada in extenso la carta-proemi que va confegir Joan Maragall per a *Poesia & Prosa*, op. cit., p. 8-10. «La novella generació lusitana, a pesar de la reacció classica de les acadèmies i de la depriment disciplina universitària, camina cap a la gran síntesi que afirmarà el geni de la raça, seguint el moviment del pensament umà que en música realitzà Wagner, en l'escultura Rodin, i en la pintura s'endevina ja per l'inquietut dolorosa de les més atrevides teoritzacions» (cit., p. 14-15).

17 Penso, per exemple, en un poeta nacionalista i simbolista alemany com Stefan George, o casos més extrems com els anomenats la «Ronda Còsmica» o «Còsmics»; cf. un interessant estudi sobre el context alemany que es pot extrapolar al portuguès o català: Manfred FRANK, *Dios en el exilio*, Madrid, Akal, 2004. L'erudita Carolina Michäelis de Vasconcelos va publicar el treball *A saudade portuguesa* (Porto, 1914), on va fer un recorregut minuciós per l'evolució i utilització del terme en la literatura portuguesa, així com el seu acarament respecte a la *Sehnsucht*. El treball de Michäelis serà una referència arreu per a la interpretació del concepte *saudade*, ja esdevingut motiu especulatiu filosòfic; cf. Ramón PIÑEIRO, *Filosofia da Saudade*, Vigo, Galaxia, 1984.

18 Esmentem, per exemple, un text gairebé coetani del de Ribera Rovira: Ramon RUCABADO, *De Catalanisme, Catalanisme científic y catalanisme Moral*, Palafrugell, P. Ribas impressor, 1911. Es tracta d'una conferència programada que finalitzava amb el sots-apartat: «Conclusió: El catalanisme com a religió. Lo sobrenatural en nostre renaixement» i on s'afirmava: «Car realment n'hi ha una mica de sobrenatural en nostre catalanisme: hi ha quelcòm dins nostre, que'ns ha vingut de lo alt» (cit., p. 51). Com succeeix en el *saudosismo*, aquesta aspiració metafísica no impedeix, ans al contrari, que l'argumentari aspiri a ésser

com Pascoaes ho és de l'esperit lusíada, el resultant excels d'una tradició que ha fos el paganisme i el cristianisme, les races arianes i les semítiques, i que s'inscriu en una tradició, sempre heterodoxa, com la de Fèlix d'Urgell, Arnau de Vilanova o Ramon Lull: «producte genuí i genial de la raça, el poeta de l'anyorament, en Joan Maragall, del qual, el trascentent sentit d'espiritualitzada pagania, floreix com una flor eterna, umana, viva, optimista, emergint gemada del cor mateix del poble de Catalunya». Així, doncs, «l'anyorament es una nova religió» i ha de trobar el seu filòsof, el seu sacerdot, el seu poeta, el seu polític «ferm disciplinador» que facin de la «patria catalana renovelladora de la Umanitat». Aquest discurs és clarament una transposició del de Fernando Pessoa, encara que no l'esmenti, publicat mesos abans en una revista, *A Águia*, òrgan de la *Renascença Portuguesa* i on Ribera col·laborava.¹⁹ Pel que fa a Maragall no cal insistir massa en el fet que Ribera el situa en uns límits heterodoxos que ha anat arrossegant fins avui en dia. No és responsabilitat única de Ribera però marcarà una tendència de lectura que enterbolirà una esfera ja d'entrada prou complexa com és la religiositat de Maragall.

La retòrica aflamada de Ribera va tenir la seva adhesió entusiasta des de Portugal. Concretament, el poema que Augusto Casimiro va redactar l'agost de 1913, *À Catalunha*, on fa seva l'assimilació de la *saudade* portuguesa amb l'enyor català, com també la fascinació patrioticocultista del sebastinisme i aquesta «ansia para o Alem».

Terra de Maragall e March! —A divindade
 Vejo-a florir nos campus teus, —divina messe!
 E nas almas! Assim nossa deusa, a Saudade,
 L'Anyorança, —ó irmã; sêde, lembrança, prece...

 Nebulosas manhãs, —ó vozes dos Bandarras,
 —Ó profetas de Alem-Castela e mais de Aquem!
 Os nossos corações desprenderam amarras
 Num sonho equal, na mesma ansia para o Alem ...²⁰

Certament, esmentar March o Maragall no és cap indicador de la seva lectura. March disposava d'un acreditat prestigi entre els medis intel·lectuals portuguesos de final del segle XIX. L'esment de Maragall sembla forçat pel mateix discurs de Ribera qui el situa com a màxim exponent de l'enyor i, per tant, expressió pura del poble català. Pascoaes va publicar també, en l'any 1913, *O génio português na sua expressão filosófica, poética e religiosa* que és considerat com un dels textos programàtics del *saudosismo*. El poeta d'Amarante esmenta i pren nota de Ribera Rovira (a qui dedica l'assaig) i també

«científic», sobretot fonamentat en una «psicologia nacional» i en les preteses constants ràciques.

¹⁹ Fernando PÊSSOA, «A nova poesia portuguesa sociologicamente considerada», *A Águia*, núm. 4, abril de 1912, p. 101-107. A *Atlântiques* apareix de manera implícita la lectura d'un joveníssim Fernando Pessoa, quan encara no s'havia després de l'accent circumflex, i que profetitzava l'arribada imminent d'un supra-Camões. Ribera escriu: «aquest ressorgiment ve a ser l'albada d'un nou esclat de la civilització d'un supra-Camões, l'esperança que Portugal aportarà alguna cosa nova a l'umana civilització»; cf. I RIBERA ROVIRA, *Atlântiques*, op. cit. p. 19. Ribera esmenta també, en aquest discurs més extremós del supra-Camões, la «tradició de la llum» de Gabriel Alomar.

²⁰ Augusto CASIMIRO, *À Catalunha (com a versão catalã por I. Ribera y Rovira)*, Porto, Renascença Portuguesa, 1914, p. 18-19. El poema és datat a Coïmbra, agost de 1913. Es tractaria segurament del primer llibre editat a Portugal amb versió acarada portuguesa i catalana.

confirma la germanor entre Catalunya i Portugal, tal com Maragall ja havia assenyalat. «Estas palavras causaram-me alegria, pois vieram fortalecer a minha crença de que o povo catalão é irmão do português. Um trecho que eu li de Maragall tinha-me feito sentir o parentesco que tão intimamente prende os dois belos Povos da Ibéria». El concepte fetitxe de tot aquest sistema estètic, religiós i nacional és *saudade*. El fet de descobrir que aquest terme té una (suposada) equivalència en català, fa modificar a Pascoaes el radi d'acció del seu moviment: «Afirmei, na primeira conferência, que a palavra saudade não tenha equivalente em línguas estrangeiras. Ultimamente, ao ler a magnífica obra sobre o *Portugal literário*, de Ribera y Rovira, vi que este ilustre escritor catalão, apresenta uma palavra da sua língua “anyorament” ou “anyorança”, cujo sentido a torna irmã da palavra saudade».²¹

El *saudosismo* té una presència contrastada en el debat intel·lectual català i espanyol durant la Primera Guerra Mundial: Ors, per exemple, dedica una Glosa al filòsof d'aquest moviment, Leonardo Coimbra.²² També té les seves conseqüències amb la relació entre Catalunya i Galícia, i amb l'intent no gaire reeixit de construir un lligam estètic entre tots dos pobles peninsulars.²³ Tampoc no podem oblidar el caire que havia pres l'ideal ibèric revifat durant la Primera Guerra Mundial. Per valorar-ho, tenim present la publicació *Messidor*, dirigida per Pau Turull, on, en el text de presentació, «Orientació», se citava Plató, Tolstoi, Proudhon, Comte i Crist, per assenyalar la voluntat de «realització de l'ideal federatiu de l'Iberisme que inspirà al poeta Maragall» per completar la «unió entre tots els pobles de la Terra».²⁴ Comptat i debatut, una sèrie d'elements van crear una horitzó d'expectatives perquè, el juny de 1918, la visita de Teixeira de Pascoaes a Catalunya esdevingués una fita en els contactes lusocatalans entre els quals no hi podia mancar el recordatori persistent a Joan Maragall.

21 TEIXEIRA DE PASCOES, *O génio português na sua expressão filosófica, poética e religiosa*, Porto, Renascença Portuguesa, p. 34 i 33.

22 A la Glosa «Leonardo Coimbra», publicada el 24 d'octubre de 1917, Ors hi tradueix algun fragment de la seva obra més programàtica, *O Criacionismo*. En la revista barcelonina *Estudio. Revista mensual* (1913-1920) es van publicar ressenyes i comentaris del moviment saudosista; cf. J. CERDÀ, «Teixeira de Pascoaes i el saudosisme a Catalunya (1907-1917)» dins *Ensinar a pensar con liberdade e risco. Homenatge al professor Basilio Losada*, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2000, p. 280-285. Malgrat l'interès per Coimbra, cal ressenyar una crítica contundent des de Catalunya: Joan CREXELLS, «Leonardo Coimbra. El creacionisme» dins ID., *Assaigs de Joan Crexells* Barcelona, Catalònia, 1933, vol. I, p. 210-215. La crítica a un procedir filosòfic intuicionista, merament subjectiu, es fa des de l'objectivitat, el neo-kantisme en què Crexells se situa. Sense massa esforç podem traslladar aquestes consideracions filosòfiques a un marc merament estètic on s'acari, per un costat, un vague espiritualisme, amb l'objectivitat, plasticitat, propugnada des de l'altre.

23 Anotem el cas de Jacint Mª Mustieles qui pren com a exemple Ramon Cabanillas i el celtisme romàntic per tal de (re)construir una identitat nacional a través de la poesia. Mustieles dedica, en un poemari escrit en català, la següent endreça a Cabanillas: «Siñore D. Ramón Cabanillas, Poeta mestre: Sobr'os vossos versos teño escrito o seguinte “Somni daurat” do que quixen conservare tamén voso título e forma. E cádrame publicalo agora para podere estampal-o voso nome grorioso e admirado e podere testimoñar o meu afeuto pol-a Galicia que rexurde e a miña devoción por isa espréndida literatura que de xeito tan nobre e brillante realiza o ideal de facer patria e beleza. Quizais só Escocia –c'o seu Walter Scott—poderia probare com'os pobos d'Iberia a verdade de sua reconstitución por obra do poeta. Cando Galicia sexa redimida, grande na sua persoalidade, unxida para sacodire tutelas d'asoballamento, trunfadora, enxebre, haberá d'esculpire n'ouro en cada cidade –como no seu corazón cada galego—os nomes, cheos de lus, de Curros, Rosalia e Cabanillas. Eu escribo a voso con toda reverencia e prego e ceyo longa vida para vos e fecunda redenzón par'a doce Galicia»; cf. JACINT Mª MUSTIELES, *Flama. Poesies*, Barcelona, Biblioteca Valenciana, 1916, p. 63. El possible influx de l'anyorantisme i de Ribera en particular, el podem trobar en el colofó del volum: «*Flama* llibre de versos de l'anyorat, fou estampat en l'impremta La Renaixença de la ciutat de Barcelona essent el III volum de la Biblioteca València».

24 ANÒNIM, «Orientació», *Messidor. Regionalisme / Solidaritat Internacional / Iberisme*, 1 de gener de 1918, p. 1. Aquesta publicació dedicarà dos números (el 5 i el 6, març de 1918) a la cultura galaico-portuguesa. Hi van ser publicats textos de Cases-Carbó, Theophilo Braga (aleshores president de la República Portuguesa), Eugénio de Castro, Pascoaes, Guerra Junqueiro o Camilo Castelo Branco. També Ribera Rovira escriurà «El geni poètic lusità», en bona mesura una adaptació del pròleg que havia fet per a l'antologia *Atlântiques*. I, és clar, s'hi afegeix Joan Maragall amb el text titulat «Portugal i Catalunya» que és la primera part del pròleg que va escriure el poeta per a Ribera Rovira a *Poesia & Prosa*, amb ortografia fabriana. El director de *Messidor*, Pau Turull, va mantenir correspondència amb Pascoaes, de qui es ressenyada la seva visita i conferència a Barcelona.

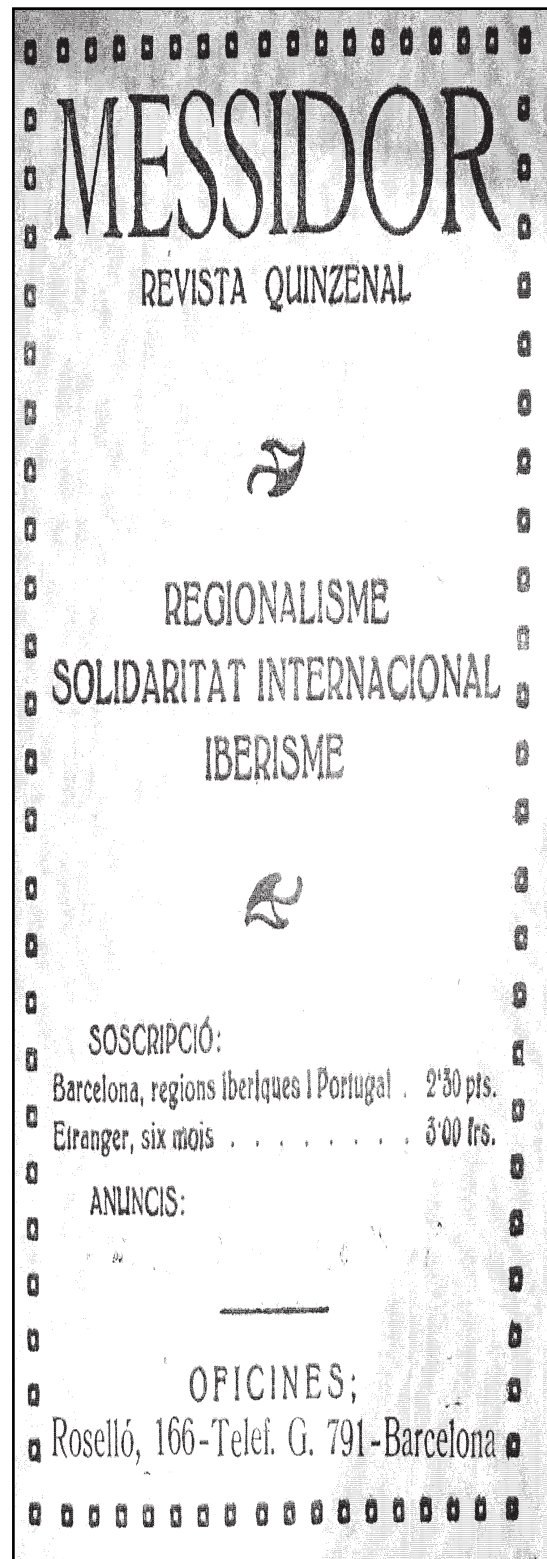

El sumari del núm. 6 de la revista Messidor, dedicat íntegrament a la cultura galaico-portuguesa

En una carta del 19 de febrer de 1918, Eugeni D'Ors, com a Director d'Instrucció Pública de la Mancomunitat de Catalunya, convida Teixeira de Pascoaes a dictar unes conferències dins dels Cursos Monogràfics d'Alts Estudis i d'Intercanvi de l'Institut d'Estudis Catalans.²⁵ A través de la premsa de l'època podem fer un seguiment de les diverses activitats que van protagonitzar en la seva estada. N'hi ha una que destaca per damunt de totes: la inauguració, amb d'altres autoritats, de la primera de les Biblioteques Populars a la ciutat de Valls, segurament l'empresa cultural insígnia de la Mancomunitat de Catalunya. El discurs que va pronunciar en aquesta esdeveniment va ser recollit després en *Os poetas lusíadas* (1921). No hi ha dubte, doncs, que el paper que se li atorgava a un poeta portuguès era de primer ordre i que al darrere hi havia una voluntat política motivada per «l'ideal ibèric» assenyalat per Maragall. Ens interessa esmentar el testimoni d'un jove Marià Manent, qui enceta el seu dietari *A flor d'oblit* amb el report de la visita del poeta portuguès:

29 juny [1918]. Aquest vespre Teixeira de Pascoaes ens ha donat una lectura de poemes al local de la Joventut Nacionalista. Eugeni d'Ors l'ha presentat (jo no havia

25 Han estat publicades fins a sis cartes d'Eugeni d'Ors a Pascoes, totes de 1918; cf. Lurdes CAMEIRAO, *op. cit.*, p. 104-111.

Informació de les subscripcions a la revista, mostra inequívoca de la seva política iberista. Agraïm el permís de reproducció de l'Ateneu Barcelonès

sentit mai cap discurs d'en Xènius). Ha dit que, talment com els enamorats, hem interrogat l'alfàbrega, en l'ardència d'aquestes nits de juny, per descobrir l'enigma de l'esdevenidor que escaurà a Portugal i a Catalunya. L'alfàbrega no ens ha respost; però, mentre introduïem els dits en la planta, les dues mans s'han trobat i han anat instintivament a l'encaixada. D'aquesta encaixada i la seva emoció ha d'endur-se'n un bon record el poeta de Lusitània que ha estat aquests dies l'hoste de Catalunya.²⁶

Ors, pel que relata Manent, escenificava amb Pascoaes el poema *L'alfàbrega* de Maragall, una peça amb regust de Keats, on es diu que en la nit de Sant Joan els enamorats demanen a les mates d'aquesta planta pel seu futur i acaba: «I en el matí d'ores blanques / l'alfàbrega trobarà / altres aromes germanes / que la nit fan oblidar». Sens dubte, i pel marc nacionalista en què va ser fet l'acte, aquests versos ens posen en la pista de qui era la «nit» i les «aromes germanes».²⁷

Josep Maria Capdevila, sota el pseudònim de C. Masllobera, va fer una entrevista imaginària a Pascoaes que es va publicar a *D'ací d'allà*. El text, evidentment, no té cap valor documental respecte al poeta portuguès, però és sens dubte un testimoni ben expressiu de les expectatives que va generar a Catalunya. En aquesta *rêverie* no hi manca el protagonisme maragallià: no només a causa de la idealitat ibèrica, sinó també en l'assimilació de la *saudade* i l'enyor o en la reivindicació d'un cert espiritualisme líric. En definitiva, l'apostolat de Ribera havia tingut el seu efecte.²⁸

Cal també tenir present en l'evolució del catalanisme, i en concret en les relacions amb Portugal, la defenestració política d'Ors. La visita de Pascoaes va ser corresposta per Xènius amb un viatge a Portugal el 1919 en què, més enllà dels seus objectius acadèmics personals, havia de donar a conèixer l'obra cultural de la Mancomunitat. Era una ocasió, doncs, per divulgar la literatura catalana a l'altre país ibèric, per parlar, entre d'altres, de Maragall i dels seus ideals peninsulars. Però aquest viatge és recordat per unes declaracions que Ors va fer a la premsa portuguesa on es consuma la ruptura del projecte catalanista d'un dels seus principals teòrics i més significats gestors. Ara no és el moment de desenvolupar una qüestió que mereixeria un comentari més detallat, però el fet que Ors triï Portugal per fer aquestes declaracions, per evidenciar la seva ruptura, no és fruit de la casualitat o la improvisació.

26 Marià MANENT, *A flor d'oblit*, Barcelona, Edicions 62, 1986, p. 23.

27 Pascoaes, segurament, havia de tenir present que el *manjerico*, l'alfàbrega, és la planta que més lluu en el juny lisboeta i que la seva aroma omple les festes de Sant Antoni de Pàdua (fill i patró popular de la capital de Portugal). Em sembla pertinent comentar aquesta coincidència, perquè segurament el poema de Maragall que més associem a una festivitat de juny, «Els focs d'aquest Sant Joan», és un cant a l'ideal occitanista. Per com continua l'observació de Manent, Ors no es va estar de diferenciar la naturalesa ben diferenciada de les «aromes germanes»: «Parlant en l'esfera de la moral pura, els actes que els pobles realitzen per assolir llur ideal troben llur qualificació ètica en el fi perseguit. I, amb tota la sinceritat que escau a una amistat profunda, cal dir que, per nosaltres, trobarà una qualificació moral dolenta la voluntat de ruïna que alimenta l'ànima portuguesa, aquesta complaença conscient en les empreses fracassades. Portugal, que sembla tenir una Atlàntida enfonsada en el seu mar, que constantment el crida, és, com l'ànima de les races germàniques, netament oposat al nostre esperit de mediterranis. Nosaltres ens movem per la voluntat d'èxit, i cerquem sempre un feliç desenllaç per a les nostres empreses. El nostre heroi no és Tristany, sinó Ulisses, que no fóra Ulisses sense el triomf definitiu»; cf. M. MANENT, *op. cit.* p. 24. Sembla, doncs, que Portugal quedés a l'«altre costat», al germànic, diametralment oposat al mediterrani, al català. Aplicava per tant la seva visió dualista de la realitat separant, en l'ordre moral i polític, Catalunya de Portugal.

28 Fa dir a Pascoes que té la intenció de traduir *La ben plantada*, i continua afirmant que l'autèntica expressió catalana és el mediterranisme propugnat per d'Ors perquè: «En Maragall no és el poeta més vostre; en Maragall és gairebé un místic; en ell hi ha sovint un sentit saudós; adés és lluminós, adés és tenebrós. No; el vostre seny és, més que no lluminós, tot clar, i, més encara, devot de l'harmonia [...] Bon poeta! [Maragall] Jo, en les poesies que he llegides vostres, hi he vist sovint aquest desig de confusió amb la Natura, amb els grans arbres, amb la nit, amb la vastitud celeste. En Maragall llegia molt l'Ètica del portuguès Spinoza. Però aquest panteisme dels vostres indica més una infinitud de efusió [sic], que no cap recerca de perfecció...»; cf. C. MASLLOBERA, «Un interviu amb el poeta Teixeira de Pascoaes», *D'Ací d'Allà*, núm. 8, 10 d'agost de 1918, p. 124 i p. 125-126. Capdevila va mantenir una relació epistolar amb Pascoaes. Va fer presentar el poeta portuguès als Jocs Florals d'Olot que va guanyar amb la poesia «Canção marinha». Sembla ser que Pascoaes es va plantejar seriosament de traduir *La Ben Plantada*; cf. L. CAMEIRAO, *op. cit.* p. 51-53.

D'ACÍ D'ALLÀ 123

**UN ENTREVISTA AMB EL POETA
TEXEIRA DE PASCOAES**

D'oc dies ha que, un matí, estant jo en una casa de vora la vila de Cobelli, me n'ani por deport vora la mar, a l'ombra d'un bosquet de pins, en em pregat de seguida sobre els u'lls por; i, llavors, resistentia vagament, vegi que venia cap a mi un home dret que reconeguí su d'una per la veu. A una ma estant un llibre, vagament mirava el paisatge, dient: — Ah! e'c'è extraordinari! J'eu dret a qualque chose quanid je séral l'ibèr. C'èc'è admirable!

Em desventí a poc a poc. Era el poeta Pascoaes. A mi em venia d'allo més, he aquest entente, que així podria escriure per al D'ací d'allà un interviu que tenia ja promès. Calli ai mesa la meua intenció secreta, per una vaga temor que no em desaparregés del davant i no retornés miraculosament a Portugal, on jo hauria dit que estava. Però, tal com si conegés la meua intenció, benivolament començà:

—Tenia raó el meu gran amic Xenias, aquella tarda que em acomiadarem, de trobar diferents i gairebé incompatibles els genis de Catalunya i Portugal. Jo vinc d'aquelles terres oceàniques, i, per just rihai, aquest bosquet de pins vora la franja para de la mar llatsins em parla persuasivament.

—Ho admirat en Catalunya tantes iniciatives i tan segures totes del irioní i l'Institut, i les Biblioteques, i tantes diverses institucions rai-xens!

—I encara, amic poeta Pascoaes, no heuu vistes ni deveu saber la meitat de les coses.

Per a, tornant-hi, que delou de Portugal i Catalunya?

—L'ànima de Portugal — em responia Pascoaes — és el sentit de la saudade. En aquest sentit trobem el secret del record i el secret de l'avançament. En el secret de l'avançament hi ha l'esperança; en el secret del record hi ha la detallada de la vida; la criatura morta, la idea. La saudade és una força. A saudade è una força creadora e perpetuadora: esperança e lembrança. Ca-

El poeta portuguès Teixeira de Pascoaes

D'ACÍ D'ALLÀ 124

La casa del poeta, a Amarante (Portugal)

taluya, però, és una terra clàssica Jo l'he compresa llegit a poc a poc, en mon recó obriví d'Amaramo, aquest llibret que due a les mans, i que, a pesar de con-tradi-me en tot, el tinc com una joia, aquesta novel·la de *La Ben Plantada*, que jo provaré de traduir a mon retorn. Jo anava un poc errat: En Maragall no és el poeta més vore; En Maragall és gairebé un místic; en ell hi ha sovint un sentit saadís; adés és lluminós, adés és teno-berís. No; el vostre senty és, més que no lluminós, tot clar, i, més encara, devor de l'harmonia.

—O mon poeta! Com heu meditat les coses nostres, ja! Vos ho he de dir: sobra, de seguida, en vos, la gran facilitat de comprensió. Dieu he; però, malgrat la devoció a l'harmonia, per arribar a alguna claredat s'ha, tal vegada sempre, de pasar pels conflictes de la confusió.

—Però, amb tot i les diferències entre Portugal i Catalunya — reprenia el poeta Pascoaes — sóc esperança d'una próxima unitat hispànica per mitjà de Catalunya.

—O Pascoaes — diguí jo. — De la posició entre Portugal i Catalunya és feliç parlar-se presents com a nacions antit-riques; però, com pendríem Portugal i Castella? Quines diferències de caràcter veuen pascoaes, quines distincions veuen entre ambdues nacions veines?

—El país del Quiter — diguí solennement el poeta — és el país de l'herosme. Qualsevol acte heroic té alguna cosa de quiteros. El país de Don Quiter i el país del francisc Agostinho da Cruz s'han d'entendre. L'un representa l'astorg heroic envers l'impossible, sobre la desolació del món, i l'altre, més dolc, va força da divina saudade.

—Bon poeta! Creuria que en aquest instant, doncs, se'm figura que Portugal i Castella no estan molt allunyats? Bove-do haver llegit, no sé on, que per a arri-bar a les màximes efusions místiques no hi havia sinó el cant brú de l'ascetisme;

Entrevista (imaginada) de Josep Maria Capdevila a Teixeira de Pascoaes a la revista *D'ací d'allà* amb la referència constant a Joan Maragall

L'imperialisme projectat pel catalanisme comptava amb el territori peninsular. Portugal no era un escenari neutre, sinó una de les peces més sensibles de la seva projecció internacional.

Al llarg d'aquest anys es poden detectar iniciatives que, des de la diversitat d'àmbits i ambicions, palesen una voluntat fraternal amb Ibèria, és a dir, amb el món hispànic i lusità. El marc ibèric guanyava acceptació, fet que havia d'implicar la incorporació de l'element portuguès.²⁹ En el seu moment, he insistit en el pes de la Ibèria descoberta en l'ideal ibèric maragallià. Trobo, doncs, escaient indicar com el jove postulant d'hel·lenista i tan proper a Maragall, Bosch Gimpera, redreça en aquells anys la seva carrera investigadora per esdevenir arqueòleg i ser un dels màxims estudiosos de la cultura dels ibers. Els seus treballs tenen un gran impacte entre la comunitat acadèmica internacional, però també en el pensament i en l'opinió del catalanisme polític, en extrems que poden semblar xocants.³⁰

3. Maristany i el seu cercle

Entre els amics i coneguts que Pascoaes va fer en la seva visita a Barcelona, en destaca un pel seu dedicat esforç a divulgar l'obra del portuguès arreu de l'àmbit hispànic: Fernando Maristany. Al voltant

29 Vegem, per exemple, la revista *Studium* (1919) de l'Institut de Figueres on figuraven en el consell de redacció els aleshores estudiants: Jaume Miravittles, Joan Xirau o Salvador Dalí. Ramon Reig s'ocupava d'una secció titulada «Poetas Ibéricos». Al llarg dels sis números d'existència d'aquesta publicació hi aparegueren: Rubén Darío, Guerra Junqueiro, Antonio Machado, Enrique de Mesa, Joan Maragall i Jacint Verdager.

30 Bosch Gimpera ja havia publicat en alemany treballs sobre la cultura dels ibers a la llum dels nous jaciments arqueològics. Aquests treballs també van ser divulgats a Catalunya en conferències o publicacions com: Dr. P. BOSCH GIMPERA, «La cultura ibèrica. Conferència donada al ateneu barcelonès en el curs d'extensió universitària de la primavera de 1917», *Quaderns d'Estudi*, 1918. El catalanisme adoptava alguna d'aquestes proposicions fins al paroxisme. Per exemple, el llibre de F. CARRERAS CANDI, *Ibers y grechs (la llengua catalana successora de l'antigua ibèrica)*, Barcelona, Ràfols, 1917, [sense paginació], on s'esmenta el treball de Bosch Gimpera, i s'afirma que «la llengua ibèrica és la catalana» i acaba: «¡Honor als Ibers progenitors dels catalans!».

d'aquest poeta català d'expressió castellana s'aglutinen unes tendències i autors en què la recurrència a Maragall i la persistència en la percaça d'una ànima ibèrica mereixen la nostra atenció. Maristany aconsegueix difondre, com pocs autors del nostre país, la literatura catalana no només al mercat espanyol, sinó sobretot en l'àmbit iberoamericà.³¹ Certament, prendrà un criteri estètic extremadament fidel al fil simbolista molt vigent a Hispanoamèrica, però que tenia també a la península uns potents punts d'ancoratge, com ara el mateix Teixeira de Pascoes, i també va trobar la complicitat d'autors catalans com Salvador Albert, Alfons Maseres, Manuel de Montoliu o, és clar, Ribera Rovira. Maristany se sentia hereu del romanticisme anglès –i, en menor mesura, de l'alemany– i, per aquesta afinitat, com en un procés de decantació natural, proper a Maragall.

L'amistat personal i la complicitat estètica entre Maristany i Pascoes es testimonia en les traduccions o la correspondència entre tots dos. El poeta portuguès li va escriure el pròleg per *En el azul...* (1919) on la recurrència insistent a un lirisme ibèric té tota una intencionalitat programàtica. Sense que hi sigui esmentat, l'ideal ibèric maragallà és present en el sentit de voler representar un fris de la diversitat sentimental ibèrica i, alhora, la irresistible i inesborrable unitat ancestral i jove, que es vol «imperial».³²

Ribera Rovira va ser el prologuista de l'antologia *La cien mejores poesías (líricas) de la lengua portuguesa* que Maristany havia realitzat. En bona mesura aquest pròleg és un adaptació per al públic hispànic del que havia fet a *Atlàntiques o Messidor*. Hi ha un retall substancial del contingut patrioticocatalà, el qual és emmenat cap al peninsular, de la Iberia-mater, i, àdhuc extensiu a tots els pobles que parlen idiomes ibèrics. També, en aquesta reconducció, es perd el protagonisme (fins i tot l'esment) maragallà.

Tal vegada, l'aportació teòrica de més relleu respecte a la lectura i adaptació del *saudosismo* és a càrrec de Manuel de Montoliu en el pròleg que realitza a l'antologia i traducció de Maristany *Las cien mejores poesías (líricas) de la lengua alemana*. Montoliu fa un esforç per intentar definir el lirisme com una esfera on la intuïció sentimental i, evidentment, subjectiva del poeta és capaç de bastir una visió del món. A partir d'aquesta consideració polemítica contra aquells que han condemnat aquesta poesia com un mer «sentimentalisme» i que propugnen una recerca objectiva de plasticitat. A tomb d'aquestes consideracions, Montoliu reivindica no només una sentimentalitat individual, sinó una de col·lectiva, pàtria, com la que ha desenvolupat el poble alemany al voltant de la *Sehnsucht*. Arribat a aquest punt,

31 Segurament va ser l'impulsor que més a prop va ser de la creació d'un mercat literari peninsular i hispanoamericà. Sobre l'origen, ideologia i vitalitat d'aquest projecte: V. MARTÍNEZ-GIL, «La Il·lustración Ibérica i la creació d'un mercat literari peninsular», *Els Marges*, núm. 71, 2002, p. 37-55.

32 Pascoes presentava així la lírica de Maristany: «Entre los jóvenes poetas de Iberia que mejor conozco, Fernando Maristany tiene para mí un encanto especial, en virtud de la inmensa delicadeza de su persona transmitida a su obra [...] Maristany pertenece al restringido número de poetas verdaderamente ibéricos, porque en su arte concilia las diversas notas musicales que se elevan de las distintas Almas de la península. Y este su poder representativo emana, según creo, de su temperamento aristocrático, unificador e imperialista, por intuición sentimental derivada de remotas huellas ancestrales, procedentes de la primitiva y confusa unidad peninsular»; cf. TEIXEIRA DE PASCOES, «Prefacio» a Fernando MARISTANY, *En el azul... Rimas*, Valencia, Cervantes, 1919, p. 7-9. Per la seva banda, Maristany, en una carta adreçada a Pascoes li justificava la dedicatòria del seu *Florilegio*: «Al final del "Propósito" de mi "Florilegio" que dedico a España, pienso poner algo así: "Al ofrecer a España la presente obra enviamos un saludo fraternal a las naciones en ella representadas, y hacemos votos por que un día la América española y el pueblo luso se hallen más cerca de la vieja España o acaso, acaso de la España niña... Por nuestra parte seguiremos, Dios mediante, trabajando por tan bello ideal, ideal que por el mero hecho de serlo, lleva en si mismo la más pura y sublime recompensa...". Vea, pues, como declaro a España mi deseo imperialista»; cf. L. CAMEIRAO, *op. cit.*, p. 283. Harrington ha comentat l'esment *imperialista* per part de Maristany: «tan lligat a la retòrica oficial de la Lliga, mostra clarament que Maristany s'identificava no amb els desitjos del govern central, sinó amb els objectius (tot i que potser no amb els mètodes) principals del partit nacionalista català»; cf. Thomas HARRINGTON, «El Cercle Maristany i la interpretació dels sistemes literaris de la Península Ibèrica, Europa i Amèrica», *Revista de Catalunya*, núm. 175, 2002, p. 115-116. Em sembla veure més una filiació directament pascoana (i maragalliana) d'una projecció imperial culturalista o, com els agradaria dir, espiritualista, que no pas una traducció merament política que, de ben segur, Maristany (com Pascoes) desdenyava.

el prologuista troba una equivalència en dos pobles, en dos lirismes ibèrics, la *saudade* portuguesa i l'enyor català.³³

Maristany, insisteixo, se sentia molt proper al lirisme de Maragall, un lirisme de caràcter espiritualista, que tant trobava a faltar en la lírica espanyola (castellana).³⁴ Antonio Sáez va recollir l'opinió d'un altre membre del cercle, Francesc Mirabent Vilaplana, qui va situar Maristany en un context que sobrepassa el sistema de la seva literatura «nacional». En efecte, Maristany desdibuixa uns sistemes literaris a partir d'adscripcions lingüístiques (com pretenia fer-ho l'avantguarda i com de fet ja havia fet el simbolisme del qual el poeta se'n sentia hereu) i pretén erigir-se en el lligam d'un corrent transnacional. Com va observar Mirabent: «Podríamos calificarle [a Maristany] cerca de los poetas ingleses del siglo XIX y cerca de los actuales saudosistas de Portugal. Ya Maragall y Ribera-Rovira nos han hablado de la proximidad moral de Portugal y Cataluña; también Pascoaes nos dice que existe un lazo aéreo y sutil entre catalanes y portugueses, sostenido por el alma noble y exquisita de los poetas de Inglaterra. Lo cierto es que Maristany está más cerca de ellos que de cualquier poeta español, sobre todo castellano».³⁵ Ribera, anys després, va dictar un estudi sobre Maragall que és també tota una diatriba contra l'«objectivisme» en poesia i una defensa a ultrança del lirisme, el qual té una «modalitat ibèrica» que catalans i portuguesos són capaços de dur a terme.³⁶

Maristany i el corrent espiritualista van tenir en l'Editorial Cervantes el seu principal focus d'irradiació. A banda de fer de portaveus d'una estètica simbolista que, als anys vint (i trenta), es podia tenir per ressegada, treballarà per la relació amb la cultura iberoamericana. L'atlantisme va ser una de les principals fites comercials i també estètiques; aquella tendència que feia gala de l'*humus* patri, era també la que buscava de manera persistent escoltar les veus americanes a Europa. La traducció de Maragall de l'Editorial Cervantes va donar a conèixer la seva poesia al públic castellà i als llocs més remots d'Ibe-

33 «Hallamos una sorprendente equivalencia de la *Sehnsucht* en las lenguas catalana y portuguesa. ¡Si! Este tormento indefinible, este tormento inefable del alma sedienta de algo lejano e inasequible, esta mezcla de ansia de volar y de congoja aniquiladora tienen una traducción, también intraducible en la palabra catalana *Enyorança* y en la portuguesa *Saudade*. Mucho se ha hablado sobre la *Saudade* como sentimiento informador de la lírica portuguesa, y no hay necesidad de insistir en la trascendencia espiritual de este vocablo. En cuanto *Enyorança* catalana, sólo diré que, en mi concepto, es una de estas palabras que encierran toda la esencia de la sentimentalidad de una raza, en uno de los momentos dramáticos de su evolución. Al sentimiento de la *Enyorança* debemos los catalanes por entero el advenimiento de nuestro Renacimiento literario [...] De los pueblos latinos, solamente Portugal y Cataluña tienen una grande y verdadera poesía lírica moderna»; cf. Manuel de MONTOLIU, «Prólogo», dins *Florilegio. Las mejores poesías líricas griegas, latinas, italianas, portuguesas, francesas, inglesas y alemanas. Traducidas directamente en verso por Fernando Maristany*, Barcelona, Cervantes, 1920, p. 592-593. Tanmateix, assenyala Verdguer (no Maragall) com el «cantor esencial de nuestra *Enyorança*». En el mateix volum, el prologuista de les traduccions italianes, Carlos Boselli, discrepa del crític català i reivindica el lirisme modern italià: «Montoliu ha de hallarse cegado por su admiración hacia los poetas germanos, y no se da cuenta de que, por fortuna, hay otros pueblos latinos, además de Portugal y Cataluña, y tal vez en mayor grado que Portugal y Cataluña, que tienen una maravillosa, poderosa y verdadera poesía moderna»; cf. Carlos BOSELLI, *op. cit.*, p. 61.

34 Així li ho comentava a Pascoaes: «Esa selección de poesías españolas que me propongo, no sé si la llevaré a cabo. ¡Hay tan poca lírica verdadera en la poesía castellana! Y eso habiendo muchos y buenos poetas. Un poeta lírico que destaque grandemente de los demás, no está. Para mi gusto, los más grandes son: Ausias March, Góngora, Rosalía de Castro, Bécquer, Verdguer, Gabriel y Galán y Maragall. También San Juan de la Cruz»; cf. L.CAMEIRAO, *op. cit.* p. 262.

35 Francesc MIRABENT VILAPLANA, *España*, núm. 217, 5 de junio de 1919, p. 7; cf. Antonio SÁEZ DELGADO, *Espíritus contemporáneos. Relaciones luso-españolas entre el modernismo y la vanguardia*, Sevilla, Renacimiento, 2008, p. 61-62.

36 I. RIBERA ROVIRA, *Maragall. Estudi llegit pel seu autor el dia 1 de març de 1924 en la vetllada organitzada per col·locar el retrat del poeta en el Saló d'Actes de l'Associació de la Premsa Diària de Barcelona*, Barcelona, Editorial Catalana, 1924, p. 12. Aquest estimable estudi recull les consideracions que sobre l'enyorantisme havia fet anys enrere, però sobretot formula amb claredat les reserves sobre el rumb de la poesia catalana d'aleshores. Maragall, «fill de la terra», és l'exemple preclar de l'espiritualisme entès com un element constitutiu de la «raça», enfront dels cerebralismes desnacionalitzadors imperants. En definitiva un text important per avaluar el malestar d'aquells que es reclamaven maragallians, lírics i també «espiritualistes» davant els corrents més hegemònics del moment.

roamèrica.³⁷ Aquest volum va arribar a les mans de Pascoaes a través de Maristany com, suposem, també al públic portuguès més inquiet.³⁸

El catàleg de la col·lecció «Las mejores poesías (líricas) de los mejores poetas» disposava d'una nodrida representació portuguesa (Pascoaes, Camões, Gomes Leal, Antero de Quental, Eugénio de Castro o Guerra Junqueiro) i també una significativa de catalana: Joan Maragall, Ausiàs March, Salvador Albert, Joan Alcover o Jacint Verdaguer. Són una selecció i interessos força anàlegs i que suposadament evidenciarien uns gustos retrospectius situats més en els corrents finiseculars que no pas de la segona dècada del segle xx. Prenc la prevenció del «suposadament» perquè aquest *continuum* simbolista no pot ser assimilat de manera tan automàtica a una opció regressiva, sinó, més aviat tot al contrari, pertany a ple dret a un corrent de modernitat. I en aquest sentit, valoro el fet que una revista com *Prisma. Revista de Poesía Internacional*, amb domicili a París, però promoguda des de la mateixa Editorial Cervantes, publicqués l'any 1922 les traduccions castellanques del poema «Buda» de Pascoaes i, tot seguit, «Los reyes Magos» de Maragall, com un manifest de vigent modernitat i mestratge. La transnacionalitat del fil espiritualista es feia evident.

4. Maragall *cuerpo santo de la saudade catalana*

Com hem dit, el preliminar *saudosismo* de Pascoaes, de caràcter patriòtic portuguès, evoluciona i amplia el seu radi d'acció a la recerca d'un *saudosismo* ibèric; en bona mesura per efecte de Ribera Rovira i, també, de la visita a Catalunya l'any 1918. L'estiu de 1920 inicia unes col·laboracions per a *La Vanguardia* intitolades «Cartas de Portugal», les quals formaran part posteriorment del seu assaig *A Saudade e o Saudosismo*.³⁹ La *saudade* és catalana, sosté de manera insistent, i aquest sentiment, filosofia i religió té una forma d'expressió rotunda en la poesia. Maragall –i només és Maragall l'autor en català esmentat per Pascoaes en aquests articles– és el representant d'aquesta *saudade* catalana.

37 L'editorial Cervantes va tenir primer la seu a Barcelona, després es traslladà a València, i des de la fundació disposava d'un apoderat a Buenos Aires, el que més tard serà un dels grans editors i traductors a Argentina, José Blaya Lozano. El testimoni d'Agustí Bartra (i també la seva dona i biògrafa Anna Murià) és força eloqüent de la divulgació, a través de la traducció de l'editorial Cervantes, de Maragall a Llatinoamèrica, concretament a la República Dominicana; així ho contava Bartra a Joan Fuster: «Però sobre la influència viva de Maragall fora de Catalunya tinc un record ben colpidor d'un poblet de negres de la República Dominicana anomenat Baní. Fa anys, en ocasió d'un recital, vaig haver d'anar a l'esmentat poblet, on vaig fer coneixença tot seguit amb l'únic impressor del poble, un pobre negre amo d'una desgavellada minerva. En saber ell que jo era català, em posà rostre rialler i em començà a recitar en castellà el "Cant Espiritual", que coneixia en la petita antologia publicada per l'Editorial Cervantes»; cf. Joan FUSTER, *Correspondència 2. Agustí Bartra i altres noms de l'exili americà*, València, 3 i 4 - Universitat de València, 1998, p. 99, [Ciutat de Mèxic, 18 de febrer de 1951].

38 El volum *Maragall* és el XVIII de *Las mejores poesías (líricas) de los mejores poetas*. Inclou les traduccions d'Enrique Díez-Canedo, Luis Fernández Ardavín, José Gálvez, Gloria García Giner (qui fa la versió de l'«Himno Ibérico»), Fernando Maristany, Eduardo Marquina, Alfons Maseres i Matilde Ras. En una carta de Maristany a Pascoaes (19 de maig de 1921) fa la confirmació de la recepció del volum i afegeix una interessant consideració: «Vejo que llegó a sus manos la selección de Maragall, que es un gran poeta pero mucho menor que Rosalía de Castro. En Rosalía, todo sale del alma; en Maragall la sensibilidad es finísima, pero es de los sentidos. Con todo es el mejor poeta catalán de muchos siglos a esta parte por lo menos»; cf. Lurdes CAMEIRÃO, *op. cit.*, p. 314.

39 En la primera col·laboració hi ha una petita introducció a càrrec de la redacció del diari on es vol situar estèticament l'obra pascoana (d'una similitud evident amb les coordenades estètiques de Maristany): «ilustre representante intelectual de la nación hermana, y espera ver acogida por sus lectores, con extraordinario agrado, la colaboración del poeta del "saudosismo", émulo del anglo-sajón Wordsworth, por su sensibilidad extremada, y digno del latino Leopardi, por la sinceridad de su verbo»; cf. T. DE PASCOAES «Cartas de Portugal», *La Vanguardia*, 13 de juliol de 1920, p. 12. De fet, sembla un resum d'un estudi que el mateix Maristany va enviar a Pascoes; cf. L. CAMEIRÃO, *op. cit.* p. 288-290. També per la correspondència rebuda, sabem que Maristany va fer les traduccions de les «Cartas de Portugal» per a *La Vanguardia* i també va negociar-ne la seva publicació i honoraris. El mateix Pascoaes assenyala la visita a la capital catalana anys abans: «Barcelona es una ciudad europea. Pero para mi es ante todo un indeleble y grato recuerdo, algo que forma parte integrante de mi ser, algo que ha de bajar conmigo al sepulcro»; cf. T. DE PASCOAES, *op. cit.*

VOL. II: NÚM. 4 P A R I S AGOSTO DE 1922

PRISMA

REVISTA INTERNACIONAL DE POESÍA

DIRECTOR
RAFAEL LOZANO

24, RUE CLAIRVAUX PARÍS-MONTMORENCY

SUMARIO

<p><i>El centenario de Shelley</i></p> <p><i>Percy Bysshe Shelley (dibujo)</i></p> <p><i>Defensa de la Poesía</i></p> <p><i>Poemas</i></p> <p><i>Carta de amor</i></p> <p><i>Rubayds</i></p> <p><i>El viaje sin retorno</i></p> <p><i>Buda</i></p> <p><i>Teixeira de Pascoaes (dibujo)</i></p> <p><i>Los Reyes</i></p> <p><i>La joven poeta holandesa</i></p> <p><i>Soneto</i></p> <p><i>Los buscadores de gozo</i></p> <p><i>Alfonso Maseras</i></p> <p><i>Alfonso Maseras (Grabado en Madera)</i></p> <p><i>Poemas</i></p> <p><i>Día de campo</i></p> <p><i>Poemas</i></p> <p><i>Ha surgido la luna...</i></p> <p><i>Palabras de Amor</i></p> <p><i>Fué así...</i></p> <p><i>Los poetas que surgen</i></p>	<p>FERNANDO MARISTANY</p> <p>JOAQUÍN BOSCA</p> <p>PERCY BYSSHE SHELLEY</p> <p>PERCY BYSSHE SHELLEY</p> <p>JAIMES TORRES BODET</p> <p>HAPIZ</p> <p>XAVIER VILLALBRUTIA</p> <p>TEIXEIRA DE PASCOAES</p> <p>ALVARO CABREIRO</p> <p>JUAN MARAGALL</p> <p>C. J. KELK</p> <p>MARIO GABEA</p> <p>CESARE GIARDINI</p> <p>A. FUSTER VALLEDEPERAS</p> <p>A. P. GALLIEN</p> <p>ALFONSO MASERAS</p> <p>LINO ARQUELLO</p> <p>E. GONZÁLEZ MARTÍNEZ</p> <p>SELMA LAEBELÖF</p> <p>MARCO AURELIO GALINDO</p> <p>FROILÁN TURCIOS</p> <p>VÍCTOR RUÍZ</p>
--	---

Glosa : Revista de libros

EDITORIAL CERVANTES
RAMBLA DE CATALUÑA, 72
BARCELONA

© Biblioteca Nacional de España

Coberta i sumari del número *Prisma* on apareixen les traduccions al castellà de Pascoaes i Maragall

AGOSTO DE 1922 209

B U D A

por TEIXEIRA DE PASCOAES

Secuela Buda un día su camino
A los rayos del sol, que le abrasaban,
Cuando vió echado a un perro viejecito,
Con llagas, do gusanos pululaban.

Y acercóse hacia él, y con cariño
Limpióle bien las llagas, queapestaban,
Librando de este modo al pobrecillo
De aquellos que por hambre le mataban.

Y volvió preocupado a caminar
Y pensó: Los gusanos, al quedar
Sin alimento van a fenecer...

Y acercóse hacia ellos, y un pedazo
De carne cortó al punto de su brazo,
Bendíloles, y díoles de comer.

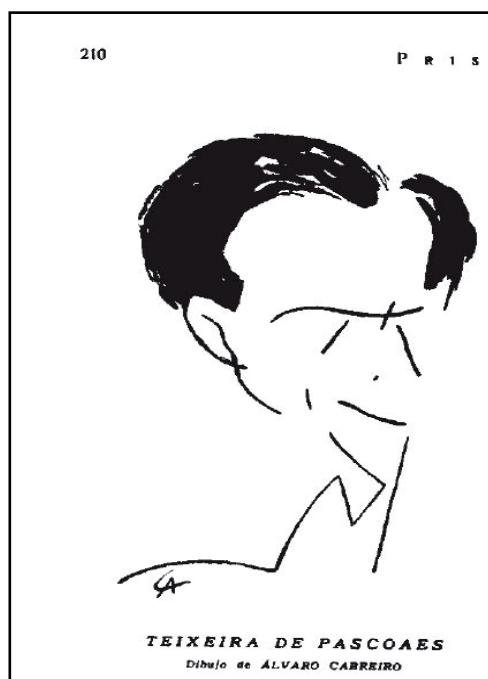
TEIXEIRA DE PASCOAES

© Biblioteca Nacional de España

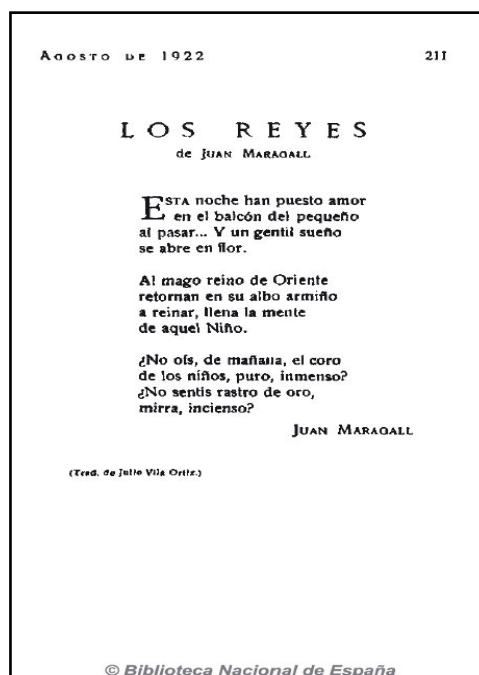
El poema «Buda» de Pascoaes, molt del gust orientaltzant simbòlica

En una carta on també cita Maristany, el poeta portuguès confessa que només estima els poetes que abracen tanta humanitat com divinitat alhora. Aquesta dualitat es desenvolupada en una digressió sobre el valor metafòric del paisatge.⁴⁰ Maragall, «cuerpo santo de la saudade catalana», és el poeta que, des de la solemnitat dels cims pirenaics va saber davallar fins a la serenitat del mar Mediterrani. És, doncs, exemple excels d'un conflicte còsmic i humà que la seva poesia és capaç d'expressar. I és

40 A través d'un discurs eminentment visionari, fa un recorregut d'orient a occident, no només per la península, sinó també per la civilització occidental: la naixença situada a Judea, passant per Grècia i Roma, per acabar a les costes de Portugal on es pot contemplar el misteriós, el Més Enllà. Són uns recorreguts extàtics que també farà servir Ors qui va reduir els components de la civilització occidental a dos: Grècia i Portugal; cf. J. CERDÀ, «Eugenio d'Ors y Portugal», dins *1er Encuentro de Lusitanistas Españoles*, Cáceres, Universidad de Extremadura, 2000, vol I, p. 525-542. Però també no ens deixen de recordar el vol pel temps i per l'espai de l'«Himne Ibèric» i sobretot d'«Or de llei»: «La sombra de los Pirineos, proyectada sobre los hermosos paisajes de Cataluña, tienen el mismo poder espiritual que la visión serena y azul del Mediterráneo. El conflicto dramático y poético del alma catalana nace del encuentro de aquellas dos fuerzas; es un choque entre la montaña y el mar, entre dos mares: el mar, petrificado, del recuerdo y el mar agitado y móvil de la esperanza. La poesía de Juan Maragall, de que hablaremos en otra carta, nació de este conflicto cósmico y profundamente humano»; cf. *La Vanguardia*, 17 de setembre de 1920, p. 8. És bàsicament el traçat que va dels Pirineus, passant per la serra, al mar Mediterrani, és a dir, el que es dibuixa, entre d'altres referències, a «Or de llei».

Com va titllar-lo Ors, Pascoaes era «com un sant Francesc, brunet i magistró»

La versió de «Los Reyes» de Maragall s'adiu i conjumina amb el poema «Buda» de Pascoaes

aquí què Pascoes arrenca una crítica a la poesia catalana actual: «Actualmente, en Cataluña, aquellas dos fuerzas espirituales se han separado. Hay una pléyade de nuevos poetas, vueltos completamente al mar azul y luminoso. Huyen de la sombra de los Pirineos, más bella aún que el mar, en mi opinión». De la seva lectura de Maragall, el poeta portuguès no estalvia una crítica als «nuevos poetas», aquells que s'han allunyat d'una ànima catalana, encontre i xoc de dues pulsions vitals i alhora tel·lúriques. Una apreciació, doncs, deutora de Montoliu qui havia denunciat els «fanáticos plasticistas».⁴¹ Cal retornar al «Prólech» de *Poesía & Prosa* on Maragall veia l'ànima portuguesa distinta i determinada, melangiosa i graciosa, però sobretot, com ara ens convé destacar, sentimental i plàstica. Certament, en el pèndol d'aquests dos adjectius graviten en bona mesura les disquisicions poètiques dels diversos post-simbolismes. Són també unes polèmiques que es van revestir de paisatges: el pirineisme enfront el mediterranisme. I, com no podia ser d'altra manera, Maragall hi era present.

Sens dubte, el fruit d'aquest lligam espiritualista entre Maragall i Pascoes l'hem de trobar en l'antologia catalana que va fer del poeta portuguès Alfons Maseres l'any 1938. En la interessant presentació, Maseres ha de parlar de Maragall per introduir Pascoes al públic català. El plantejament del traductor i crític parteix del contrast al voltant del panteisme de Pascoes i de Maragall. Mentre que el del portuguès és fosc, enterbolit, tràgic i deriva cap a una concepció budista d'autodissolució; el de Maragall

41 Montoliu havia carregat contra la tendència pretesament moderna que volia acabar amb la poesia lírica: «Los hierofantes de la crítica en Francia, Italia y España, han creído descubrir que la esencia del arte mediterráneo está en el plasticismo, y han anatematizado en mil variadas formas y han satirizado acremente lo que se ha dado en llamar "sentimentalismo", confundiendo en el mismo gesto de menosprecio la expresión honda y sincera del sentimiento y la sensiblería lacrimosa de ciertas almas impotentes [...] pueda dicha invencible pasión lírica ser combatida y anulada con las recetas preparadas en el laboratorio de los fanáticos plasticistas, que desearían, al parecer, convertir al Mediterráneo en un lago cerrado y suprimir todo el espacio de tiempo que nos separa de la época del classicismo helénico»; M. de MONTOLIU, «Prólogo», dins *Florilegio*, op. cit. p. 590-591.

es configura en la serenor, claredat i en l'aspiració d'una «humanitat carnal i joiosa».⁴² En definitiva, s'hi entrelluca un esquema binari segurament d'arrel nietzschiana, dionisiac enfront apol·lini, i que, per exemple, Ors va desenvolupar precisament en l'oposició entre Portugal i Grècia, els grans components –segons el Pantarca– d'Europa.

Tant Pascoaes com Maragall representen per a Maseres les essències més pures de les «races» portuguesa i catalana. És en aquest punt, doncs, que la poesia d'ambdós transcendeix en la representació no d'un subjecte ni tan sols d'un poble, sinó d'allò tan metafísic (per immaterial i, sobretot, per incert) com és l'ànima de Portugal i la de Catalunya. Aquest reduccionisme, penso, perjudica més Maragall que a Pascoaes. El portuguès voldrà exercir el paper de bard, intèrpret gairebé providencial i unívoc de l'ànima portuguesa, i esdevenir el torsimany de l'esperit lusità; Maragall, per contra, va parlar des de diverses veus i va fer de la pluralitat un senyal inequívoc de modernitat. El to abrandat del portuguès, transit, contrasta amb el to diàfan, gairebé diria *casual*, del català. Certament aquesta recepció de Maragall com expressió d'essència de catalanitat, d'ànima nacional i per extensió espanyola i ibèrica, ha pogut empobrir-ne la lectura, retallar una modernitat que reclamem tothora.

5. Se nos ha muerto Maragall, el poeta de Iberia

La recepció maragalliana en l'àmbit lusòfon no es pot mesurar sense la mediació castellana. Per aquest motiu és difícil poder descompartir la recepció de Maragall en l'àmbit hispànic (i ibèric) de la d'Unamuno: per bé i, també, per mal. Va ser el mateix escriptor bilbaí, com hem vist, qui es va erigir en mitjancer de l'obra maragalliana a Portugal. En el seu epistolari a personalitats portugueses trobem diverses ocasions en què recomana explícitament l'obra del català o la seva relació personal. A la mort de Maragall, intel·lectuals portuguesos demanen a Unamuno contactes catalans.⁴³ I també sabem, per exemple, que Josep Carner quan s'adreça al poeta i diplomàtic Eugénio de Castro, ho fa per recomanació d'Unamuno.⁴⁴

No es pot deixar de fer referència al volum *Por tierras de España y de Portugal* de 1911, i no només

42 «El caire panteístic de la inspiració pascoana, tan lusità, d'altra banda, no deixa d'ésser un altre punt essencial de la seva lírica. Per a explicar-nos-el més bé –i, sobretot, per a precisar-ne la realitat– potser valdria la pena de comparar-lo amb el de Maragall. El poeta català, tot i la seva fe, es caracteritza pel seu sentiment còsmic, un sentiment, però, fet de racionalitat, de serenitat, de claretat, d'humanitat carnal i joiosa. Poemes com "Les Muntanyes" i com el "Cant Espiritual" no ens deixaran mentir. Maragall ama el Tot i s'hi vol fondre; la seva ànima és l'ànima de la terra, dels cels, de les aigües, de tot allò que viu. Però quan s'hi vol fondre vol continuar essent home, vol seguir essent ell, el Joan Maragall que ha obert els ulls a la llum de la seva Catalunya i en forma part integrant. Pascoaes sent també un panteisme fervorós i, enmig d'aquest panteisme, potser no abdica la seva fe religiosa, –tot i certs crits de dolor i certes imprecacions en les quals es revolta contra els designis de Déu– però la seva compeetració amb el Cosmos sembla sempre un abandonament, un desig de no-res, una aspiració al Nirvana, un renunciament total. El seu sentiment còsmic és tot ell oposat al sentiment maragallià, car és fet de confusió i d'indecisió, de torbament, de foscor, de dolor i d'angoixa carnal, d'anihilament. I quan es vol fondre amb el món s'hi vol diluir, s'hi vol dissoldre d'una manera total. Els dos poetes assenyalen ben bé, en aquest punt, l'essència de llur esperit racial, car si Pascoaes reflecteix exactament el de Portugal, el panteisme maragallià és de pura arrel catalana»; cf. Alfons MASERES, *Teixeira de Pascoaes*, Barcelona, Edicions de la Rosa dels Vents, 1938 [Oreig, 10 (Lírics portuguesos)], p. 10-11.

43 El poeta Anthero de Figueiredo es va adreçar a Unamuno per sol·licitar-li contactes catalans: «Estimaria també conèixer os nomes (com seus endereços) desses amigos de Barcelona que se interessam por coisas de Portugal, para ter o prazer de me relacionar literariamente com eles»; cf. la carta de Cadouços, Foz do Douro del 28 d'agost de 1916 dins *Epistolario portugués de Unamuno*. Introducció, lectura y notas de Ángel Marcos de Dios, París, Fundação Calouste Gulbenkian, 1978, p. 145.

44 En l'epistolari editat dels corresponents espanyols del poeta Eugénio de Castro, trobem una carta de Josep Carner, s.d., en què s'adreça en qualitat de secretari de l'Institut de la Llengua Catalana recomanat per Miguel d'Unamuno; cf. *Eugénio de Castro y la cultura hispánica*, op. cit., p. 462.

per tenir present la veu d'un autor espanyol que és llegit a Portugal i parla de Catalunya, dels catalans i de la seva literatura. També és important per adonar-se que, en parlar de Catalunya, Unamuno ha de parlar de Portugal o en parlar de Portugal, ha de parlar de Catalunya. Com una força compensatòria i comparativa, l'hegemonia espanyola (essencialment castellana) es veu perfilada de mar a mar. «¡Portugal y Cataluña! ¡Qué mundo de reflexiones no provoca en un español el juntar estos dos nombres!».45 Més enllà de la valoració crítica d'aquesta visió literària, política o social, és evident el seu impacte i imitació en la relació entre Catalunya i Portugal, perquè Espanya (i per extensió Ibèria) era per a Unamuno una unitat dialèctica.⁴⁶

L'ús del record de Maragall que va fer Unamuno té topants no sempre amables. I tal vegada hi ha un procés pitjor, l'agudització d'aquesta incomoditat que en van fer els unamunians. Maragall sentia l'estima pels següents versos d'Unamuno: «La sangre de mi espíritu es mi lengua, / y mi patria es allí donde resuena». Són versos que van servir al català per argumentar, precisament contra el bilbaí, la personalitat de la terra i la llengua catalanes. (Aquesta identificació llengua i pàtria tan propera, per altra banda, a «minha pátria é a língua portuguesa» del pessoà *Livro do desassossego*). El catedràtic de Salamanca usa i abusa de Maragall, l'amistat del qual sol ser permís per atacar la *fachendosa* societat catalana (més concretament, barcelonina) i, en especial, l'obra cultural de la Mancomunitat. En aquest sentit, «De Salamanca a Barcelona», integrat a *Andanzas y visiones españolas* (on també se n'integren de portugueses), és una mostra òbvia.⁴⁷

Certament, una de les declaracions més repetides sobre la consideració de la llengua catalana d'Unamuno és l'analogia que, en una entrevista, va fer: si tens a disposició un màuser (el castellà), per què faràs servir una espingarda (el català). És avinent recordar que aquestes declaracions les va fer a Lisboa el 1930, al *Diário de Notícias*, davant d'un interessant interlocutor: António Ferro, cap del *Secretariado de Propaganda Nacional*, el motor ideològic de l'*Estado Novo* salazarista, i també, poeta, company d'*Orpheu* de Pessoa o Sá-Carneiro. Lluny de mostrar una cortesia envers la llengua portuguesa,

45 «Desde Portugal» [Espinho, julio de 1908] a *Por tierras de España y Portugal*, dins Miquel de UNAMUNO, *Obras Completas*, vol. VI, Madrid, Fundación J. A. de Castro, 2004, p. 208.

46 Esmento, per exemple, el capítol «La literatura portuguesa contemporánea». En el desenvolupament no estalvia el contrast amb la literatura catalana (que no sempre queda ben parada): «Comparándola con la literatura catalana, he de decir que, si bien ésta es más rica y variada hoy que la portuguesa, la encuentro menos original, con sello menos propio. Lo catalán nos sabe unas veces a español (castellano); otras a francés; algunas, a italiano, y casi siempre a fruta de transplante, mientras que en portugués abundan los frutos silvestres, que son como fresas montesinas» [Salamanca, marzo de 1907]; cf. *Por tierras de España y Portugal*, dins Miquel de UNAMUNO, *op. cit.*, p. 179. Recentment, s'ha desenvolupat la concepció unamuniana d'Espanya com a unitat dialèctica, és a dir, un espai geogràfic, històric i identitari, la unitat del qual sempre és superior i no pot ser amenaçada per les seves diverses tensions o contradiccions internes. L'any 1927 definia Ibèria en un article sobre la *Hispanidad* a partir d'aquests termes: «categoria històrica, por lo tanto espiritual, que ha hecho, en unidad, el alma de un territorio con sus contrastes y contradicciones interiores. Porque no hay unidad viva si no encierra contraposiciones íntimas, luchas intestinas»; cf. Robert Patrick NEWCOMB, «Portugal na visão unamuniana da Ibéria como unidade dialética» *Estudos Avançados*, num. 24, 2010, p. 61-78.

47 Esmento un passatge concret perquè Maragall i la llengua portuguesa disposen del seu protagonisme. El fitó d'uns dels atacs d'Unamuno és l'edició en totes les llengües iberoromàniques per part de l'Institut d'Estudis Catalans de clàssics llatins: «Hay una edición de las *Vidas*, de Cornelio Nepote, con tres traducciones: en catalán, en portugués y castellano, y esto sí que es el colmo de la pedantería y de una pedantería ridículamente infantil. ¿A qué conduce poner una traducción portuguesa junto a una de castellana y ésta junto a una catalana? Como no sea a querer mostrar que se pone al catalán al igual de las dos lenguas oficiales de la Península, no veo bien a qué más»; cf. M. de UNAMUNO, «Andanzas y visiones españolas», dins ID., *Obras Completas*, *op. cit.*, p. 503. Sabem que el projecte d'una col·lecció de clàssics en les tres llengües iberoromàniques va ser idea del mateix Joan Maragall, i és més: segurament Unamuno havia de saber la procedència d'aquesta iniciativa; l'amistat entre Maragall i Bosch i Gimpera s'inicia a propòsit de la traducció de clàssics en les diverses llengües ibèriques; cf. Francisco GRACIA ALONSO, «Joan Maragall y Pere Bosch Gimpera (1910-1911). Una amistad en torno a la traducción de los Himnos homéricos», *Pyrenae*, núm. 41, 2010, p. 121-181. La desavinença en aquesta i en d'altres qüestions no sabem fins a quin punt hagués fet insostenible el diàleg ibèric cas que Maragall hagués sobreviscut uns anys més, per això fa més suspecta la insistència en el poeta difunt per part d'Unamuno, com una mena d'escut en la imposició de la seva Ibèria.

Unamuno se serveix de l'exemple del català per a comminar als portuguesos en el reconeixement de l'hegemonia espanyola a Ibèria.⁴⁸

Trec a col·lació les paraules d'un jove Joan Fuster qui, arran de la publicació de l'epistolari entre Maragall i Unamuno, es va mostrar especialment bel·ligerant en la recerca unamuniana d'una *raíz común*. En un context de suposat diàleg, de mà estesa, per part dels sectors més «liberals» dels règim franquista, Fuster recordava la impotència d'Unamuno per entendre Catalunya (i afegiria, també, Portugal) i la gran distància respecte al pensament de Maragall:

Unamuno es confessà sempre impotent per a entendre Catalunya, i veia la unitat no en la raíz común sinó en la fusió actual. Per a ell, com per als pocs escriptors castellans que s'han acostat a Catalunya, aquesta només havia d'aportar a Espanya el seu treball i el seu entusiasme, i renunciar a la seva ànima i la seua llengua. [...] Unamuno no creia en composicions, sinó en imposicions: la unitat espanyola, per a ell, era el resultat o l'usdefruit d'una victòria. Va ser, realment, home de guerra civil, no de diàleg. Maragall, ho era, en canvi, de pau civil, de concòrdia: un treballador esperançat. Aquesta discrepància mina quantes afinitats tingueren i desitjaren.⁴⁹

6. Funció imperial i ideal ibèric

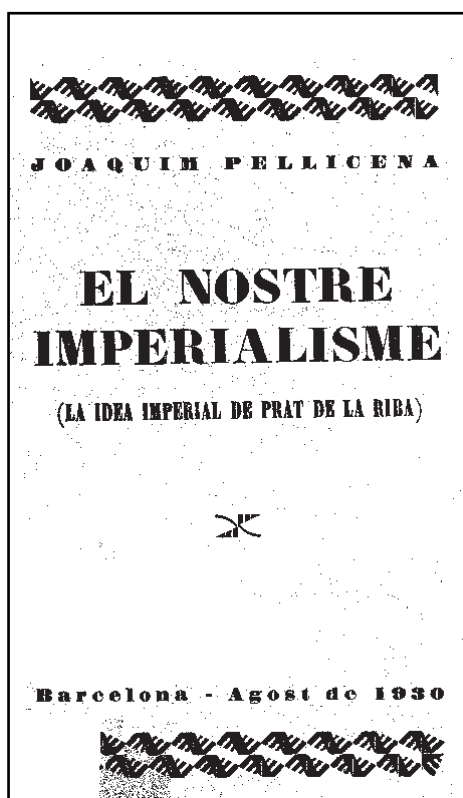
Com en el seu moment he intentat desenvolupar, els diversos iberismes, a Catalunya i a la resta de la Península Ibèrica, disposen d'un registre d'adscripcions polítiques i ideològiques diverses i, fins i tot, contradictòries. L'iberisme catalanista parteix de dos components que, a primer cop d'ull, provenen de dues famílies antagòniques: el republicanisme federalista i el catalanisme tradicionalista. Breu: Valentí Almirall i Enric Prat de la Riba. L'ideal ibèric maragallià busca altres àmbits d'exploració, raó per la qual guanya les reserves, el rebuig o la consideració d'«iberisme poètic», és a dir, inoperatiu. Com també he assenyalat, després de la seva mort, la referència de Maragall sembla ineludible per a una construcció expansiva del catalanisme. La idea perseverant d'afeblir la unitat espanyola a través de la construcció d'una unitat peninsular va disposar d'una massa crítica considerable, a l'esquerra i a la dreta, del panorama ideològic catalanista. Però, tal vegada, aquesta perseverança fou més notable entre els sectors conservadors. Prat planteja l'iberisme el 1906, el 1916, en plena Primera Guerra Mundial i abans de la intervenció portuguesa en el conflicte, però també Cambó fa costat a l'ideal ibèric i el referma el 1930, amb la incorporació de tot el Bloc Llatí i Llatinoamèrica.

¿Podia creure realment un polític tan sagaç com Cambó en la viabilitat d'aquest ideal i en la solidaritat portuguesa per dur-lo a terme? No és ara l'ocasió per a poder-ho valorar, però és un element a tenir en compte en les relacions entre Catalunya i Portugal al llarg del segle xx i en el paper que hi juga la recepció de Maragall en tot plegat. Un dels textos en aquest sentit més reveladors potser és el de Joaquim Pellicena, el qui va ser director de *La Veu de Catalunya*, sobre l'idea imperial de Prat de la Riba. S'inicia i acaba amb la invocació a Maragall i el seu «Himne Ibèric», a partir de la convicció –sens dubte, forçada– que Prat i el poeta maldaven per un mateix ideal. El més significatiu és el sentit (l'adjectiu) que ha de determinar aquest imperialisme: *espiritual*. Advoca, doncs, per una influència d'ordre moral sobre

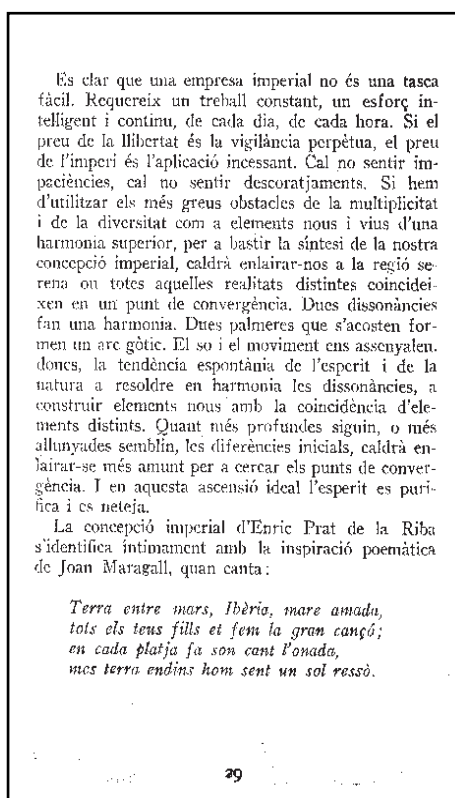
⁴⁸ Sobre el context d'aquestes declaracions, cf. V. MARTÍNEZ-GIL, dins Fernando PESSOA, *Escrips sobre Catalunya i Ibèria*, Barcelona, L'Avenç, 2007, p. 117. Un dels textos antologats de Pessoa, «Ibèria i la desintegració d'Espanya» (p. 99-102) sembla ser una rèplica a les declaracions d'Unamuno.

⁴⁹ J. FUSTER, *Papers d'exili. Assaigs, polèmiques i recensions (1950-1967)*, a cura de J. Ferrer i J. Pujadas, Barcelona, Curial, 1995; publicat originalment a *Pont Blau*, núm. 9, maig-juny de 1953.

individus i persones, entenent que l'actitud d'imperi ha de tenir capacitat de convivència i persuasió, i, per tant, desborda el marc polític convencional. No és, doncs, aquest imperialisme espiritual llunyà del que comentaven de Maristany i Pascoaes, potser el més legítim hereu del maragallia. En qualsevol cas, molt proper al que, des de Portugal, en aquells anys propugnava Fernando Pessoa com a imperialisme cultural. Un cop més, espiritual torna a qualificar un concepte que, vulgues o no vulgues, vol reprendre una consideració maragalliana.⁵⁰

Coberta de l'assaig de Joaquim Pellicena

L'«Himne Ibèric» de Maragall és presentat com a expressió poètica de l'imperialisme de Prat de la Riba

Molts dels preceptors de l'iberisme es declararan maragallians convictes. El més tenaç en l'apostolat lusitanista i iberista, sens dubte, va ser Ribera Rovira. Ara bé, el seu discret paper intel·lectual i professional i també, cal dir-ho, el seu funambulisme polític va minvar rellevància al seu projecte iberista. Tan-

50 Joaquim PELLICENA, *El nostre imperialisme (la idea imperial de Prat de la Riba)*, Barcelona, Publicacions de la Joventut de la Lliga Regionalista, 1930. La tasca d'aquest imperialisme s'ha d'emmenar «península endins» on Barcelona prengui una funció de capital imperial. Tampoc, altre cop Maragall, no desestima l'ideal occità o neollatí: «És per això que Catalunya ha de cercar, amb la integració espiritual occitana, el contacte i el mode de col·laboració amb el sentit romà i hel·lènic de la cultura europea. I ha de cercar, també, l'estructura peninsular, ibèrica, i la seva normal projecció a l'altra banda de l'Atlàntic» (cit., p. 28). Heribert Barrera ha comentat aquests postulats iberistes de la Lliga i la seva resposta per part de Bofill i Mates en *L'altra concòrdia* (1930); cf. H. BARRERA, *Cambó, D'Ors y la conquesta moral de España*, Barcelona, Edhasa, 2003; sens dubte, és l'estudi més complet sobre les bases ideològiques i la seva traducció política d'aquest assalt «península endins» del catalanisme. Amb tot, el vessant estrictament culturalista d'aquest imperialisme espiritual que hem esmentat queda lògicament relegat pels avatars polítics.

mateix, hauríem d'afegir en aquest llistat altres noms per a esbossar-ne un dibuix, el resultat del qual, com veurem, no deixar de constatar les seves limitacions (i excentricitats). Joaquim Cases-Carbó serà un dels més persistents iberistes i maragallians. La campanya endegada per a la unitat peninsular pot servir de pedra de toc de l'opinió pública catalana sobre la proposta iberista i també dels escassos, però significatius, corresponents portuguesos.⁵¹ La referència a Ribera Rovira és constant i també sabem del seu tracte amb Unamuno.⁵² Amb els anys, Casas-Carbó manté fins al pintoresc els ideals ibèrics i neollatins, i tot sota l'esperit protector de sant Francesc d'Assís i Joan Maragall. Uns beatífics esperits, però, que no el priven de dedicar odes a Mussolini o Oliveira Salazar (i, tot això, en un llibre publicat el juny de 1936). De fet, ja parla d'Hispanitat, però encara no amb la rotunditat amb què, just passada la guerra civil, reivindicarà a *La hispanidad triunfante* (1939), un assaig en què l'iberisme troba el seu punt d'arribada en el *destino en lo universal* i que la censura franquista no va passar. Certament, un llastimós recorregut de la idealitat maragalliana.

Francesc Pujols es va reivindicar seguidor de les propostes iberistes de Cases-Carbó fins al punt de dedicar-li tota una monografia i a atorgar certa consistència ideològica al *patchwork* voluntariós del *Problema Peninsular*.⁵³ Pujols defensarà el paper hegemònic que ha de tenir la política catalana en l'espanyola, i assenyala que la principal missió és emmenar el catalanisme cap a l'imperialisme organitzador de la península ibèrica, perquè Cases-Carbó «no sols ha dedicat la seva vida i la seva obra a Ibèria, sinó ha fet que l'iberisme esdevingui fonamentalment català i catalanista».⁵⁴ Ho va dir de manera meridiana als anys trenta i va tornar-hi, a *Destino*, l'any 1954, modificant el motor transformador, Catalunya per Espanya, i situant Maragall com el profeta d'aquesta missió eixamplada *ad infinitum*:

Tres fuimos los discípulos de Juan Maragall, el profeta de la unión de España con Portugal y con las tierras del mediodía de Francia, que Vázquez de Mella, el profeta de la verdad política, como Menéndez Pelayo fue el de la verdad religiosa, llamó la Verdad geográfica, sin atreverse a profetizarla más que a medias, que, como con tanto ardor imperial son proclamadas actualmente, constituyen las tres verdades de los tres destinos que España tiene que realizar en el mundo, imponiéndose la religión, la política y la geografía que Maragall profetiza, de

51 D'aquesta campanya, autofinançada, en va publicar el recull: Joaquim CASES-CARBÓ, *El problema peninsular (1924-1932). Història d'una campanya epistolar a favor de l'autonomia de Catalunya i de la Unió d'Espanya amb Portugal, feta el gener, febrer i març de l'any 1924, en plena Dictadura Militar. Antecedents més o menys llunyans i perspectives més o menys pròximes. Un assaig de repertori de l'iberisme fet per J. C-C.*, Barcelona, Catalònia, 1933. A través de Fernando Maristany, es posa en contacte el 30 de gener de 1924 amb Teixeira de Pascoaes per fer-li arribar el *Problema Peninsular*, obra que ja havia intentat enviar a les autoritats de la República Portuguesa. Sabem que el març de 1936 va fer-li una visita a Amarante; cf. L. CAMEIRAO, *op. cit.* p. 66-68.

52 Unamuno va seguir mantenint contacte amb catalans de significada tendència iberista i que, a mitjan dels anys trenta, podríem qualificar ja de marginals en la política i en l'estètica, com és el cas de Ribera Rovira i de Casas-Carbó. El catedràtic de Salamanca escrivia: «Sr. Dn. I. L. Ribera-Rovira: Precisamente recibí su carta, mi querido amigo, el día en que me vino a ver nuestro común amigo Casas-Carbó, que pasaba por aquí con rumbo a nuestro Portugal. Venía lleno de sus fantasías mediterráneas para unir las fantasías atlánticas. Le hablé de mi última visita a Portugal, el verano pasado, y de cómo encontré aquello» (Salamanca, 17 de març de 1936). Carta editada per Antoni RIBERA, «Notes al marge d'un pròleg i dues lletres», *Antologia dels fets, les idees i els homes d'Occident*, núm. 7, novembre 1947, p. 47.

53 El plantejament inicial és ben aclaridor: «Nosaltres que, com és sabut de sobres, ens hem dedicat molt als estudis de l'hegemonia catalana en la política espanyola, que Catalunya ha exercit a Espanya des del començament del segle passat, tenim un interès capdal en fer ressaltar el diamant que En Cases-Carbó posa a l'anell imperial català, quan diu que potser la missió política més important de Catalunya és la de preparar Espanya per a la unió amb Portugal»; Francesc PUJOLS, *Un llibre estel de Joaquim Cases-Carbó: «El problema peninsular»*, Barcelona, Llibreria Catalònia, 1935, p.1.

54 F. PUJOLS, *op. cit.* p. 33. És interessant l'anàlisi de Pujols sobre l'iberisme que fa en un article dedicat a tres francescs: Francesc Cambó, Francesc Macià i Francisco Silvela. Assenyala, com he dit, la convergència de dues famílies ideològiques antagoniques en el projecte d'una intervenció política peninsular: «Pronto, muy pronto, Almirall y Prat de la Riba, uno antes y otro después, uno en el campo liberal y otro desde el campo conservador, encauzaron el catalanismo al imperialismo reorganizador de la estructura de la península ibérica»; F. PUJOLS, «Los tres franciscos», dins ID., *Artículos*, ed. d'Enric Cassany, Barcelona, Quaderns Crema, 1983, p. 55; publicat originalment a *Las Noticias*, 14 de setembre de 1933

todo lo que nosotros en su día, a no tardar, demostraremos la posibilidad de la realización, exponiendo los principios científicos en que se funda, hasta convertirla en necesidad histórica de los tiempos presente.⁵⁵

Per acabar en aquest recorregut més excèntric de la reivindicació iberista i maragalliana, esmento el cas d'Agustí Esclasans. Després de passar les penúries de la seva «depuració» en les presons franquistes, reinicia la seva tasca intel·lectual primer en castellà. Un dels seus primers ritmes d'aquest període és *Iberia Magna. Diario lírico de un poeta catalán por tierras de España*, (Barcelona, 1942). El 1947 dedica un assaig a Unamuno, el qual forma amb Maragall la parella de «los dos máximos pensadores completos que ha dado al mundo la Iberia Magna». En efecte, en parlar de tots dos, ha d'aparèixer l'ideal ibèric i Portugal. Esclasans defensa un iberisme literari, mentre que manté una distància prudential respecte a un iberisme marcadament polític. Fa responsable el nacionalisme portuguès del fracàs d'una «futura Iberia», un fet, segons ell, que ja Maragall i Unamuno van poder sagaçment entreveure.⁵⁶ Esclasans pretenia reprendre el relleu de l'iberisme maragallià sense que despertés cap mena d'incomoditat al règim franquista. La idealitat ibèrica persistia.⁵⁷

7. Uns amores maiores

Antoni Ribera Jordà (1920-2001) recull el testimoni del seu pare en les relacions lusocatalanes. Va ser el responsable de la revista *Antologia dels fets, les idees i els homes d'Occident* (1947-1948), publicació en què ja participa un altre nom significat de la lusofília catalana, Fèlix Cucurull. En la revista *Antologia* també col·laborava Delfí Dalmau Gener (1891-1965), qui sota el pseudònim de Poli Glot, s'encarregava d'articles de divulgació filològica i sociolingüística. Dalmau era el representant català a l'*Akademio de*

55 F. PUJOLS, «La obra orsiana» dins ID., *Articles, op. cit.*, p. 165. Els tres deixebles de Maragall a què es refereix Pujols són ell mateix, Eugeni d'Ors i Josep Pijoan. Juan Vázquez de Mella va tenir una influència destacada en *l'Integralismo Lusitano* i, en concret, en el seu ideòleg: António Sardinha. Pessoa, en els seus textos sobre Ibèria l'esmenta, cf. V. MARTÍNEZ-GIL, dins F. PESSOA, *Escritos sobre Catalunya i Ibèria, op. cit.*, p. 119.

56 «Aquel íntimo iberismo, que en política no ha llegado a cuajar nunca, en literatura fue para él [Unamuno] la piedra de toque de la mutua comprensión y el punto de llegada de la futura Iberia Magna, en la que se den la mano, amorosamente, "todas las Españas", como decía Juan Maragall, otro iberista fundamental, hasta llegar a divisar, en las lejanías de un futuro más o menos inmediato, la mole de aquel gran imperio peninsular, soñado por ambos patriotas, vasco el uno, catalán el otro»; cf. Agustín ESCLASANS, *Miguel de Unamuno*, Buenos Aires, Editorial Juventud, 1947, p. 68. Més endavant: «Lusitania no quiso comprometerse en iberismos, tan vagos como los hispano-americanismos de la hora de los brindis de los banquetes conmemorativos. Portugal ha sido, y es hoy más que nunca, bajo la dirección de Carmona y Oliveira-Salazar, un pueblo de un nacionalismo incandescente, por amor a su propia salvación. Empezaba ya a serlo entonces, y Unamuno y Maragall se enfriaron poco a poco, hasta desistir. Pero la llama romántica de su noble "iberismo" dejó huellas bastante profundas en sus ensayos y artículos mutuos» (cit., p. 131). Esclasans situa l'iberisme d'Unamuno en unes coordenades epocals que ens acosten als plantejaments que hem fet sobre l'ideal ibèric maragallià. «Con esta especie de fatalidad ineluctable, el maestro Unamuno planteaba el eterno problema del iberismo dentro del hispanismo. Estaba convencido de que el fondo del pueblo español ha permanecido mucho más puro de lo que se cree, y esto lo confirman las investigaciones antropológicas. Celtas, fenicios, romanos, godos, árabes, fueron poco más que oleadas, tempestuosas si se quiere, pero que influyeron muy poco la "intra-historia" ibérica del país. En el fondo del hispánico de todas las edades, Unamuno descubría el íbero fundamental. Y así penetraba en el propio meollo de la raza no contaminada» (cit., p. 132). Especialment, recordo l'article i la carta nonata que Maragall va adreçar a Ortega Gasset; cf. J. CERDÀ, «Ibèria!, Ibèria!...», *op. cit.*, p. 18-20.

57 Tal com ha escrit Rafanell: «En la dedicatòria al primer llibre que treu quan l'han deixat anar [de la presó], Esclasans escriu "Más que un futuro imperio latino debe hablarse de un futuro imperio, mediterráneo y africano, de los pueblos iberos, presididos por la secular Hispania". En la Hispania imperial Catalunya havia de tenir veu i vot: "Sé propicia a la voz de Cataluña, / noble Castilla! ¡Que mis pies heridos, / al cruzar tus caminos, redescubran / los viejos ritmos de la Iberia Magna!". La capa de Maragall cobria molt, a la postguerra. Jaume Fabre dóna el testimoni d'un falangista que li va dir que Maragall va ser respectat pels "feixistes" perquè havia traduït obres d'autors alemanys. El que és segur és que Maragall servia per dir impunement, com fa Esclasans en l'epígraf d'un seu llibre de versos del 1943, coses rares: "La salvación de España no está en la monarquía, ni en la república, ni en el imperio. La verdadera y única solución de España está en la futura Confederación Ibérica (régimen presidencial)." Llegeixi's: una confederació hispano-lusa presidida pel general Franco. O pel *licenciado* Oliveira Salazar. Tant se val, ara que els dos dictadors s'estimaven dintre d'un bloc "Bloque Ibérico"; cf. August RAFANELL, *Notícies d'abans d'ahir*, Barcelona, Acontravent, 2011, p. 412.

Esperanto. A través d'aquest organisme es posen en contacte amb un xicot de Lisboa, esperantista entre altres moltes coses, que serà la corretja de transmissió més eficient entre la nostra cultura i la portuguesa en la segona meitat del segle xx: Manuel de Seabra, qui es va convertir en corresponsal a Lisboa de la segona (i immediata) revista impulsada per Antoni Ribera: *Occident* (1949-1950).⁵⁸

La publicació: *Neo. Cadernos literários* no disposa sinó d'un esment, escadusser i imperfecte, en les històries de les revistes culturals portugueses. En el repertori lusità oficiós de revistes literàries del segle xx, apareix el lloc de publicació, Lisboa, l'any, 1952, els seus directors, Manuel de Seabra, J. Felizardo Marques, Miguel Bruma i Henriques Tavares, i un descriptor: «Colaboração poética portuguesa e catalã». ⁵⁹ En la mateixa revista llegim les seves intencions: «os cadernos literários *Neo* publicarão alternativamente números só de colaboradores portugueses e números dedicados a literaturas estrangeiras».

El número 2 d'aquesta publicació, datat el desembre de 1952, duia per sots-títol: «numero dedicado à literatura catalã». En l'«Apresentação» d'aquest número signada per Manuel de Seabra s'intenta fer un resum de la història literària catalana amb una especial incidència en l'actualitat. L'esment d'autors és extensíssim i, evidentment, no hi falta Joan Maragall.⁶⁰ La figura que Seabra ressalta en l'acostament entre Portugal i Catalunya és la d'Ignasi Ribera-Rovira, «pai do nosso estimado amigo, o poeta Antoni Ribera». ⁶¹ Però és sobretot en la pàgina central de la revista on Maragall pren un relleu singular. Es tracta de les «mensagens dos escritores catalães aos escritores portugueses». ⁶² Es vol fer evident, doncs, la continuïtat de la labor lusòfila a Catalunya d'Ignasi Ribera a l'empara de la benedicció de Maragall. No es parla d'iberisme, i sí d'uns evanescents «amores maiores» que estraflan el comiat que Joan Maragall va adreçar el 1906 en el «Prólech» a Ignasi Ribera. ⁶³

Més enllà, insisteixo, de l'explícita continuïtat en aquesta autocomanda, Maragall pren consideració

58 Ribera Rovira havia intercedit per a una assemblea d'Esperantistes Ibèrics; cf. L. CAMEIRÃO, *op. cit.*, p. 450. Pel que fa a la labor d'Antoni Ribera Jordà al front d'*Antologia i Occident*, cf. Joan SAMSÓ, *La cultura catalana: entre la clandestinitat i la represa pública (1939-1951)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, vol. II, p. 77-119; i en un to més testimonial: Josep FAULÍ, *L'interludi tràgic*, Barcelona, Edicions 62, 1981, p. 36-37 i p. 44-46.

59 Clara ROCHA, *Revistas literárias do século XX em Portugal*, Lisboa, Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 1985, p. 662.

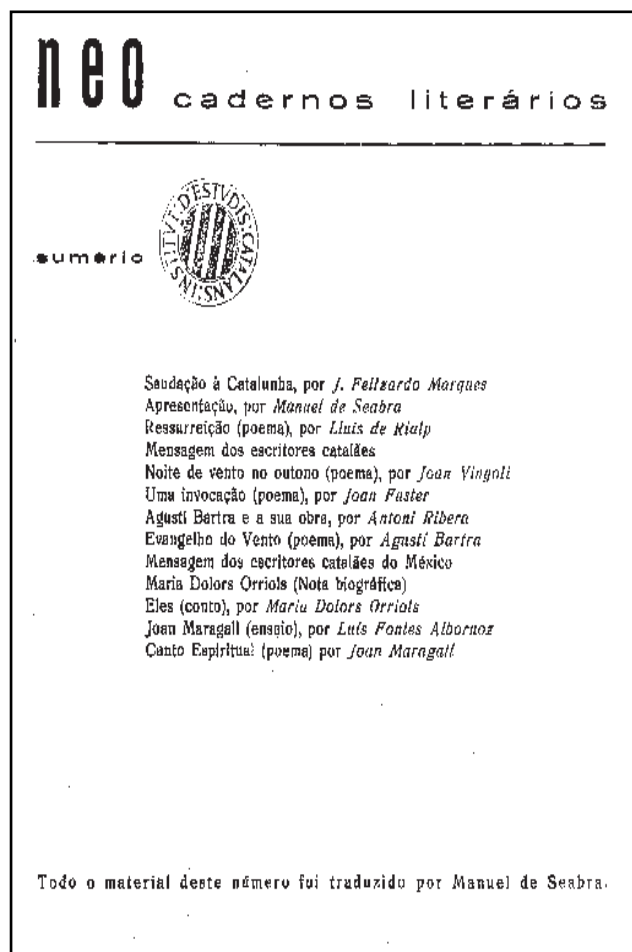
60 «[...] um dos maiores poetas deste periodo [Renascimento] foi também Joan Maragall, de quem se comemora este ano o 42º aniversário da sua morte».

61 Seabra esmenta tres noms que han estat el seu suport per a l'elaboració d'aquesta número: Antoni Ribera, M. Dolors Orriols i Antoni Roure Torent. Val a dir que Roure Torent, exiliat a Mèxic, va ser un dels promotors de *Galezca*, molt activa en aquell període a Mèxic i a Argentina, i que va impulsar el butlletí del mateix nom *Galezca. Galiza-Euzcadi-Catalunya*. Els apunts autobiogràfics de M. Dolors Orriols no donen cap informació precisa sobre la seva col·laboració en publicacions portugueses. No esmenta el número especial de *Neo* i sembla aliena a la seva inclusió en el recull de contes catalans que Seabra i Ribera, posteriorment, van organitzar: «Un dia vaig assabentar-me que havien seleccionat el conte "No hi ha res a fer", que forma part de *Cavalcades*, per traduir-lo al portuguès dins l'antologia *Os melhores contos catalanes [sic]*, de Manuel de Seabra, que reunia els vint-i-cinc millors contes editats en llengua catalana. Ben pocs se'n van assabentar»; cf. Maria Dolors ORRIOLS, *Escampar la boira*, Barcelona, Absis, 2003, p. 89.

62 En efecte, són dos missatges per separat: els catalans de l'interior, amb una nòmina extensa (quaranta-tres noms, amb alguna i significada aportació de l'exili, com Pau Casals; i, en un llistat a part, els de procedència valenciana). L'altre missatge amb un redactat diferenciat és fet per la comunitat catalana exiliada a Mèxic amb set noms. Per al llistat complet i, sobretot, la valoració de la iniciativa de Seabra, cf. V. MARTÍNEZ-GIL, «Cartes de Salvador Espriu a Vimala Devi i a Manuel de Seabra», *Els Marges*, núm. 76, 2005 p. 79-104.

63 «Y aquet jovenet, qu'ab son amor á uns y altres pot fer brollar amors més grans y transcendentals, benehit sí!»; J. MARAGALL, «Prólech», *Poesia & Prosa*, *op. cit.* p. 20. «Um dia Maragall abençoou um jovem iluminado que lhe levava um livro de versos catalães e portugueses. "Este jóvem –disse o poeta– que com o seu amor a uns e a outros pode fazer brotar amores maiores e transcidentes, seja bendito!" Aquele jóvem, Ignasi de L. Ribera-Rovira, seria o primeiro lusófilo da Catalunha e o descobridor da alma catalã aos portugueses. Que aquela bênção de Joan Maragall ainda nos acompanhe a todos e possa fazer nascer como ele queria, destes amores de uns e outros, uns "amores maiores"; cf. ANÔNIM, «Mensagens dos escritores catalães» *Neo*, núm. 2, 1952, s.p.

en un article (*Ensaio*) realitzat per Luis Fontes de Albornoz, on es glossa la figura del poeta i s'inclou una versió portuguesa de «Canto Espiritual», feta per Seabra segons ens ha confirmat ell mateix. Una dada que em sembla va passar per alt és la personalitat de l'autor d'aquest *ensaio* sobre Maragall. La desconeixien alguns participants en la publicació o els lectors que van aplaudir, des de la resistència antifranquista, l'apropament lusocatalà. Luis Fontes de Albornoz va ser un falangista de *primera hora*, organitzador de la cèl·lula barcelonina, juntament amb Robert Bassas o Luys Santamarina, amic personal –o això sempre va dir—de José Antonio Primo de Rivera, a qui va acompanyar en la seva primera visita com a cap de la falange a Barcelona l'any 1933. De fet, el treball sobre Maragall no era inèdit: havia estat publicat a *La Vanguardia Española* el 20 de desembre de 1943 en ocasió de l'aniversari de la mort del poeta. ¿Com i per què és inclòs l'article d'un significat falangista en una revista de caràcter catalanista i que compta amb l'adhesió de desafectes, ultratjats i perseguits pel règim? El valor literari o crític de l'escrit, certament, no ho justifica. Tampoc no ho justificaria una suposada pressió del salazarisme per tal de compensar, amb la inclusió d'un falangista, la irreprimible tendència opositora. Fontes de Albornoz (com el seu camarada Santamarina) no comptaven prou o gens en l'oficialitat franquista per a figurar com a contrapès.

Sumari del núm. 2 de Neo dedicat íntegrament a la cultura catalana

canto espiritual

*Se o mundo é já tão belo, Senhor, se o olhamos
co'a vossa paz dentro do nosso olhar,
que mais nos podes dar numa outra vida?*

*Por isso sou tão zeloso dos olhos e do rosto
e do corpo que me deste, Senhor, e do coração
que bate sempre... e temo tanto a morte!*

*Com que outros sentidos me fareis ver então
este céu azul para lá destas montanhas,
e o mar imenso e o sol brilhando alto?
Dá-me nestes sentidos a eterna paz
e não quero outro céu do que este céu azul.
Quem, em algum momento disse: «Para lá
a não ser a quem lhe traz a morte?»
não sei, Senhor; eu, que quereria
fazer parar tantos momentos cada dia
para fazê-los sempre eternos no meu peito!...
Ou será que esta «fé eterna» é já a morte?
Os meus trabalhos, a vida, que seriam?
Além da sombra única do tempo que passa,
a ilusão do distante e do que é perto,
e a conta do muito, e o pouco, e o demasiado,
enganador, porque tudo é já ludo?*

*Vale sempre a pena! Seja como for
este mundo tão diverso, tão extenso, tão temporal;
esta terra com tudo o que aqui vive,
é a minha pátria, Senhor; e não poderia
ser também uma pátria celestial?
Sou homem e é humana a minha medida
por tudo quanto possa crer e esperar;
se a minha fé e a minha esperança estão aqui
será isso uma culpa mais além?
Mais além vejo o céu e as estrelas,
e mesmo aí eu queria ser sempre homem;
se fizeste as coisas tão belas aos meus olhos,
se fizeste os meus olhos, os meus sentidos para elas
porque encobri-las buscando uma outra vida?
Se para mim, como este não haverá nenhum!
já sei que és, Senhor, mas onde estás, quem sabe?
Tudo o que vejo assemelha-te a mim...
Deixa-me acreditar, pois, que estou aqui.
E quando vier a hora do temor
em que se fechem estes olhos humanos,
abre-me Senhor, outros bem maiores
para contemplar a tua face imensa.
Seja para mim a morte um outro nascimento!*

poema de joan maragall

El «Canto Espiritual», segons la versió de Manuel de Sebra, que acompanyava l'assaig de Fontes de Albornoz

Seabra i Ribera són al darrere de l'antologia de narrativa *Os melhores contos catalães* de l'any 1954 la qual, juntament amb la revista *Neo*, va tenir un impacte en el context cultural català.⁶⁴ Com un miratge, la literatura catalana era traduïda en una llengua, el portuguès, i, per dir-ho com Fuster, es tractava «d'alguna cosa més», «de profundes possibilitats polítiques». I, certament, aquesta direcció apunta a l'ideal maragallià.⁶⁵ Si tenim en compte que, anys abans, el 1949, un poeta com João Cabral de Melo havia també traduït al portuguès per a una (rellevant) revista brasilera un nombre important i molt qualificat de poetes catalans, sense, que nosaltres sapiguem, deixar cap rastre en la cultura resistencial d'aleshores, no deixa de reflectir la sobrevaloració política de la iniciativa de Ribera i Seabra.⁶⁶

No és sobrer que, en un episodi com el que intento relatar, faci una valoració de la (poca) fortuna que ha tingut en la historiografia catalana de la segona meitat del segle xx una figura com Antoni Ribera Jordà.⁶⁷ També, com va passar amb el seu pare, la seva notorietat en l'entorn cultural català es va anar desdibuixant al llarg dels anys, esborrant-se, segurament, en els topants extemporanis del submarinisme i la ufologia. Manuel de Sebra ha persistit i persisteix en el seu paper de mitjancer entre les dues cultures. Especialment interessant va ser el període de la Revolució dels Clavells en què va dirigir una col·lecció de poesia per a l'Editora Futura de Lisboa. Els seus interessos es van centrar en l'actualitat poètica i política d'aquells convulsos anys. Amb tot, quan presenta al públic portuguès la novíssima poesia catalana, ha de fer esment i traduir un fragment de Maragall:

Com a sua teoria da palavra viva, Joan Maragall, pertence à primeira geração do modernismo catalão, ultrapassadas as restrições de tipo sentimental que a Renascença impusera. Para Maragall, a poesia consiste «em dizer as coisas tal como jorram, quando jorra, em estado de graça». Veio, assim, libertar a poesia dando mais ênfase ao expresso do que à forma. Um vitalista, que interpretou tão completamente o carácter prático do seu povo:

64 L'antologia es va publicar a Portugal Editora de Lisboa i dins la col·lecció «Antologias Universais». Duia un *Prefácio* d'Antoni Ribera en què fa un repàs succint de la història de la literatura catalana i on no hi manca l'esment de Maragall. Les traduccions al portuguès van ser a càrrec de Manuel de Seabra. La incidència de *Neo* és analitzada per Albert MANENT, *La represa. Memòria personal, crònica d'una generació (1946-1956)*, Barcelona, Edicions 62, 2008, p. 159.

65 Fuster va conèixer personalment Antoni Ribera. Sabia, doncs, de primera mà la trajectòria lusòfila familiar. En un article publicat a *Pont Blau* (març de 1955), titulat «Contistes catalans en portuguès», fa una ponderació de la iniciativa, de la seva tradició i del seu pervenir: «El llibre d'Antoni Ribera, a més de posar una primera pedra per al camí que tant ens urgeix [les traduccions d'autors catalans], ve a reprendre les relacions culturals entre els dos pobles perifèrics i paral·lels de la Península. Ribera continua, així, una tradició familiar. El seu pare, Ignasi de L. Ribera i Rovira, fou un intel·ligent lusitanòfil, a qui devem notables estudis sobre les lletres i les arts a Portugal, i diverses traduccions de poetes i prosistes del país germà. Antoni Ribera ha tingut en la seua tasca un col·laborador exemplar: Manuel de Seabra. No és, aquesta antologia, la primera mostra literària de l'entusiasme de l'escriptor portuguès per les nostres coses. En la revista "Neo" havia publicat algunes traduccions de poetes catalans, i fins i tot n'havia dedicat un número monogràfic a la nostra literatura [...] analitzada a fons la qüestió, es tracta d'alguna cosa més, potser més important i tot, que una antologia i una traducció: es tracta d'un lligam inicial, de restablir una amistat de profundes possibilitats polítiques, d'acostar-nos, en fi, catalans i portuguesos, en la mútua coneixença d'esperit i ambicions»; cf. J. FUSTER, *Papers d'exili. Assaigs, polèmiques i recensions (1950-1967)*, a cura de J. Ferrer i J. Pujadas, Barcelona, Curial, 1995. p. 174-175.

66 João CABRAL DE MELO, «Quinze poetes catalães», *Revista Brasileira de Poesia*, núm. VI, febrer de 1949, p. 29-43. Hi ha una petita nota introductòria on Cabral de Melo esmenta conjuntament Verdaguer i Maragall dels quals, afirma, «estiveram sempre condicionados pelo deslumbramento dessa voz ressuscitada, ao mesmo tempo que prejudicados por uma concepção demasiado romântica da literatura e dos fenômenos da linguagem» (cit., p. 29). Els poetes traduïts (amb la versió original acompanyada) són: M. Manent, J. Oliver, T. Garcés, R. Leveroni, B. Rosselló-Pòrcel, J. Teixidor, S. Espriu, J. Vinyoli, J. Romeu, J. Palau, J. Barat, J. Perucho, J. Triadú, J. Sarsanedas i J. Cots. Recordo que el cònsul de Brasil a Barcelona, Cabral de Melo, va ser, a banda d'un activíssim impulsor de l'avantguarda catalana (Joan Brossa o Antoni Tàpies), un gran admirador de Carles Riba, que també va traduir a les pàgines d'*Ariel*, núm. 16, abril de 1948, p. 40.

67 Només cal fer una ullada a l'*Enciclopèdia catalana* on es destaca, i de manera molt sumària, el seu paper de pioner del submarinisme i de la ufologia a Catalunya per advertir-ne la distorsió. Cap esment, per exemple, a *Antologia* (1947-1948) o *Occident* (1949-1950), publicacions que, al costat d'*Ariel* o *Poesia*, van representar l'escassa i meritòria presència de revistes a l'interior més fosc de la història catalana del segle xx.

Home só i és humana ma mesura
 per tot quan puga creure i esperar:
 si ma fe i ma esperança aqui s'atura,
 m'en fareu una culpa més enllà?

(Sou homem e humana é a minha medida
 por tudo quanto possa esperar e crer:
 se a minha fé e esperança aqui se ficam,
 será isso uma culpa lá no Além?)

Foi o porta-voz profundo da burguesia universalista (e racionalista) que, como no resto da Europa, dominou também a Catalunya. Com a sua morte, em 1911, uma nova geração, que já começara a manifestar-se alguns anos antes, surge com Josep M. López-Picó, Guerau de Liost e Josep Carner.⁶⁸

8. Un breu escoli: António de Macedo

Per intentar completar l'enfilall de noms i obres que relacionen Portugal amb Maragall, esmento António de Macedo (1931), una de les personalitats més heterodoxes de la cultura portuguesa del segle XX. Tal vegada, un dels àmbits en què aquest autor és més reconegut és el de la cinematografia.⁶⁹ Arquitecte de formació, amb l'escultor Carlos Cama i amb Manuel de Seabra va fundar l'editorial Clube Bibliográfico Editex on van publicar escriptors portuguesos i també un català que vivia en aquells moments a Lisboa –començament de la dècada dels seixanta–, Fèlix Cucurull. Entre 1960 i 1961, Macedo redactarà l'assaig *Da essência da libertação. Ensaio antropológico a partir da poesia de Fèlix Cucurull*, obra que no es va publicar a Editex que ja havia fet fallida, sinó a Sociedade de Expansão Cultural, una de les editorials de referència d'assaig filosòfic. El mateix António de Macedo ha volgut situar-se en una tradició filosòfica inequívocament portuguesa. S'ha reivindicat deixeble de José Marinha, el qual havia tingut per mestre Leonardo Coimbra, el filòsof del *saudosismo*. L'assaig de Macedo no és, ni pretén ser-ho, una lectura de Cucurull: més aviat, i amb el pretext de la seva obra, vol establir unes bases d'una antropologia filosòfica. Sigui com sigui, i a banda de Cucurull i l'antropologia, porto a col·lació aquest treball perquè hi és citat Maragall i traduït un fragment del seu «Cant Espiritual». La voluntat de transcendir més enllà, la *sede humana*, troba una expressió precisa en Maragall qui albirava –segons Macedo– el més enllà com una prolongació de la vida humana, corporal.⁷⁰

68 Manuel de SEABRA, *Antologia da novíssima poesia catalã*, Lisboa, ed. Futura, 1974, p. 14-15

69 Un dels seus films més celebrats és *Princípio da Sabedoria* (1975), rodat en plena eferescència revolucionària. Està basat en contes de Pere Calders, els quals havien estat traduïts al portuguès per Manuel de Seabra.

70 «Um grande poeta mediterrânico, o catalão Joan Maragall, que haveria de ter tão grande importância na formação cultural e cultural de Cucurull, condensa profundamente, num poema escrito um ano antes da sua morte ("Cant Espiritual", 1910), aquele pagânico desejo de que a vida do além seja um renovado prolongamento desta vida, uma repetição se possível sublimizada, redentora, dos actos corporais que criaram o nosso amor ou nosso ódio, o nosso pensar ou o nosso ócio, a nossa dor ou a nossa bem-aventurança: a nossa vida múltipla, perseguida e perseguidora. Será isso uma maneira de se tentar esgotar ao oráculo a sua indecifrabildade? Insistir no mito de que o *além* é uma repetição (purificada ou agravada, não importa) do *aquém*? "Se o mundo já é tão formoso, Senhor, se se contempla / com a vossa paz dentro do nosso olhar, / que mais nos podeis dar

La referència de Macedo pot semblar la més desplaçada respecte a les que he anat introduint. L'esment de Maragall no passa per la reivindicació d'una cultura marginalitzada ni d'un ideal ibèric, sinó que recau de ple en el mèrit intrínsec de l'obra del poeta. Amb tot, Macedo, un dels representants més conspícuos de la continuïtat espiritualista, intuïtiva, del pensament filosòfic portuguès en l'actualitat, retroba Maragall en aquest entorn d'una espiritualitat heterodoxa, en la persistència del «mito de que o *além* és uma repetição (purificada ou agravada, não importa) do *aquém*».

Conclusions

Des de Portugal s'ha dit que Pascoaes va rebre de catalans i de Catalunya un important impacte que es va traslladar en la seva obra. El poeta que, del fet de ser portuguès, en volia fer un art, va trobar a Catalunya unes plataformes que quotidianitzaven la literatura, les arts o una determinada consciència nacional. Arran d'aquesta descoberta, l'art de ser portuguès (o català) s'amplia, amb vocació imperial, en un art ibèric.

Ja fa uns anys, Joaquim Sala-Sanahuja va parlar de Maragall i d'Ors en les elucubracions sobre l'imperi cultural portuguès de Fernando Pessoa.⁷¹ A hores d'ara, per l'edició i documentació editada de l'obra pessoana, podem arribar a acostar-nos amb més convicció a aquesta hipòtesi. Pessoa mai va esmentar Maragall, sí, en canvi, Ors. Però la idealitat maragalliana era en els postulats de Pascoaes (i en els d'Ors), els quals van tenir el seu efecte en tota l'opinió pública portuguesa i, en concret, també en Pessoa. L'imperialisme espiritual pretenia fer d'aquell *art de ser* (català, portuguès: ibèric) un model universal.

L'iberisme o, concretament, l'iberisme catalanista pot titllar-se a la vista dels seus resultats d'inoperatiu, desactivitat per la omnipresent centralització de l'estat espanyol o la indiferència portuguesa, pura utopia. Amb tot, aquesta persistència de la idealitat imperial maragalliana que ha perseverat i persevera traspasant el Pirineu o «península endins» ha de fer-nos reflexionar. En la dialèctica d'igualtat / desigualtat és on les formes d'identitat col·lectiva han desenvolupat la seva funció, entre l'universalisme i l'individualisme. Aquest utopisme exogen va captivar en bona mesura les figures del relat de relacions lusocatalanes del segle xx en contextos i tradicions ideològiques, com he intentat mostrar, ben diversos.

L'ascendència de la literatura portuguesa en la catalana contemporània és, en efecte, limitada. Els autors, obres i mitjancers que han pogut disposar d'un espai en la cultura catalana del segle xx acostumen a tenir una influència més aviat escassa. Tot i això, i a resultes d'aquesta limitació d'actors en la relació entre ambdues cultures, es perfilen de manera molt nítida unes tendències o interessos que s'han anat perpetuant. Maragall va ser l'exemple d'un lirisme reivindicat des de la seva radicalitat. El cercle Maristany o el *saudosismo* de Pascoaes van maldar per una recerca universal (n'hem dit transnacional) de lirisme, a la vegada que buscaven un lirisme ibèric (fonamentalment català i portuguès) en les deus més ancestrals. Des d'allò més individual, *saudade* (o enyor), fer-se universals.

numa outra vida? // Por isso sou tão cioso dos olhos o do rosto / e do corpo que me haveis dado, Senhor, e do coração / que em mim se move sempre... e temo tanto a morte! / Com que outros sentidos me fareis ver / este céu azul por cima das montanhas / e o mar imenso e o sol que alto brilha?»; cf. António de MACEDO, *Da essência da libertação. Ensaio antropológico a partir da poesia de Félix Cucurull*, Lisboa, Imprensa nacional-Casa da Moeda, 2002, p. 128. Aquest fragment es troba en el § 61 titulat: «O Significado dos rituais funerários, pagãos e cristãos». També hi ha esments a Maragall als § 48 i 63.

⁷¹ Joaquim SALA-SANAHUJA, «L'amic català: Maragall i d'Ors en la configuració del pensament de Fernando Pessoa», dins *Aspectes actuals de l'obra de Fernando Pessoa*, Barcelona, Fundació «La Caixa», 1988, p. 83-96.

Aquests postulats tenen evidentment una deriva estètica en què la recepció de Maragall hi juga un paper important. No crec que hi hagi hagut massa casos en què un reconegut poeta estranger, Pascoaes, hagi publicat a les pàgines d'un diari, *La Vanguardia*, recomanacions per on ha de d'anar la poesia catalana i exhortant el recordatori de Maragall. Es podria interpretar aquesta reivindicació lírica com un *continuum* finisecular, modernista, una opció passadista. Va ser el mateix Maragall que, encisat per un *fado*, va voler definir el seu efecte entre el sentimentalisme i la plasticitat. En el moviment pendular d'aquest dos pols, podem interpretar el moviment dels diversos registres poètics post-simbolistes. Certament, a Catalunya, la recerca de l'objectivitat, la dels «fanáticos plasticistas» que en va dir Montoliu, disposava de l'hegemonia; fins i tot, s'havien fet seu un paisatge, el Mediterrani. Els lírics (i lusòfils), per la seva banda, reivindicaven l'universalisme del sentiment i advocaven per la conciliació del Pirineu amb la mar antiga. Més enllà de la valoració dels resultats de les seves propostes, la idoneïtat del seu paper de contrapès, és de justícia inscriure'ls en el relat d'aquells anys i en el de la modernitat. I, pel que fa a Maragall, són una peça estimable per a l'enteniment de la recepció de l'obra del poeta.

Rebut el 23 de maig de 2012
 Acceptat el 18 de juny de 2012